

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСАШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ, МАКРО- І МІКРОЕКОНОМІКИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ
ЕКОНОМІКИ**

студента 2-го курсу ОС «Магістр»
денної форми навчання
спеціальності 051 «Економіка»
освітньо-наукової програми
«Економіка та економічна політика»
Лупехи Владислава Миколайовича

Науковий керівник д.е.н., професор
Гайдай Тетяна Вікторівна

Роботу допущено до захисту в Екзаменаційній комісії рішенням кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки від « 6 » травня 2022 р., протокол № 9.

Київ - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ	7
1.1. Методологічні основи дослідження інституційно-еволюційних процесів в економіці у традиційному інституціоналізмі	
1.2. Концептуально-аналітичний інструментарій дослідження інституційних змін у новому інституціоналізмі	
Висновки до 1 розділу	7
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН	13
2.1. Взаємодія формальних та неформальних інституції у структурі інституційних змін економіки.	
2.2. Механізми реалізації еволюційних та революційних інституційних змін економіки.	
Висновки до 2 розділу	13
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....	20
3.1. Суперечності інституційних змін трансформаційної економіки та шляхи їх подолання.	
3.2. Напрями підвищення якості інституційного середовища у трансформаційній економіці України	
Висновки до 3 розділу	20
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36
ДОДАТКИ.....	46

ВСТУП

Актуальність теми. Масштабність та складність реалізації трансформації соціально-економічної системи України потребують поглибленого аналізу напрямів економічної теорії з огляду адекватності науково-теоретичного відображення у їхніх постулатах об'єктивної економічної реальності та відповідності зроблених на їх основі рекомендацій потребам господарської практики. Удосконалення науково-аналітичної бази, яка лежить в основі конкретних заходів реформування економіки, сприяє досягненню успіху в реалізації ринкових системних перетворень. Саме тому актуалізується здійснення вибору тих науково-теоретичних підходів та методологічних засад, які найбільш глибоко та реалістично відтворюють складні та суперечливі трансформаційні соціально-економічні процеси та дозволяють розробити найефективніші у конкретних господарських реаліях практичні заходи економічної політики.

Одним із таких найбільш методологічно продуктивних наукових напрямів у дослідженні змістовного наповнення та механізмів реалізації системних трансформаційних зрушень економік виступає сучасна інституційна економічна теорія, яка за своїм аналітично-дослідним потенціалом у змозі давати нагальні відповіді на актуальні проблеми трансформаційних економік. Передусім це обумовлено тим, що їх функціонування та розвиток визначається особливостями формування інституційного середовища, а також його інституційними змінами.

Це обумовлює актуалізацію дослідження механізмів реалізації інституційних змін та їх особливостей у країнах з трансформаційною економікою. Ефективне функціонування економіки як елемента світового соціально-економічного простору залежить від якості сформованої інституційної структури та ступеня її узгодженості із зовнішнім інституційним середовищем. Економічна теорія інституційних змін покликана пояснити характер та причини конфлікту інституцій, який виникає в процесі динамічного реформування та

трансформації національних економік, а також віднайти шляхи подолання останнього. Науково-практичне значення пізнання інституційного економічного устрою обумовлено тим, що заходи економічної політики, які не враховують особливостей інституційної динаміки, не можуть дати бажаних ефективних економічних результатів.

Ступінь наукової розробки проблематики. Теоретико-методологічні основи інституційно-еволюційної підходу економічної теорії було закладено засновником традиційного інституціоналізму Т. Вебленом, а також такими представниками цієї дослідної програми інституціоналізму, як Й. Шумпетер, Дж.К. Гелбрейт, Г. Мюрдаль, Р. Хейлбронер, К.-А. Віттфогель, К. Поланьї та інших. Подальший розвиток даний підхід отримав у працях таких сучасних представників традиційного інституціоналізму, як Дж. Ходжсон, У. Семюелс, Е. Скрепанті, Дж. Стенфілд, Т. Де Григорі, Ф. Міровські, М. Тул, У. Даггер та інших.

Плідна розробка економічної теорії інституційних змін у складі дослідної програми нового інституціоналізму забезпечено зусиллями таких його провідних представників, як О. Вільямсон, Дж. Б'юкенен, Дж. Кемпбел, Т. Еггертссон, Р. Коуз, М. Олсон, А. Ослунд, Е. Остром, Е. де Сото, Р. Фогель, Е. Фуруботн та інших. Еволюційний інституціоналізм у межах даної дослідної програми, який здійснив найпотужніший внесок у розробку теорії інституційних змін, репрезентують Д. Норт, С. Вінтер, Р. Нельсон, Б. Вайнгаст, С. Уебб, Дж. Уолліс та інші. Окремі проблеми, пов'язані з аналізом проблем інституційних трансформацій пострадянських економік, знайшли відбиття в наукових публікаціях О. Аузана, В. Вольчика, В. Дементьєва, Р. Капелюшнікова, Г. Клейнера, Ю. Латова, Р. Нурєєва, А. Олійника, В. Полтеровича, В. Тамбовцева, О. Шастітко та інших.

Вагомий внесок у розробку економічної теорії інституційних змін трансформаційної економіки внесли українські вчені – Т. Артьомова, С. Архієреєв, В. Бодров, Г. Ватаманюк, В. Геєць, В. Голіков, А. Гриценко, Б. Кваснюк, В. Лісовицький, В. Липов, І. Малий, О. Прутська, В. Соколов,

В. Тарасевич, Ю. Ущатовський, О. Чаусовський, О. Яременко. Зокрема, на економічному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка значний внесок у розвиток та поглиблення даного напрямку досліджень зробили В. Базилевич, Т. Гайдай, Н. Гражевська, П. Єщенко, В. Мандибура, О. Маслов, О. Кирильчук, А. Чухно та інші.

Метою роботи є розкриття сутності, структури, механізмів реалізації та наслідків інституційних змін в умовах трансформаційної економіки.

Мета роботи визначила необхідність реалізації наступних дослідних **завдань**:

- аналіз вихідних методологічних основ дослідження інституційно-еволюційних процесів в економіці у науково-дослідній програмі традиційного інституціоналізму;

- розкриття концептуально-аналітичного інструментарію дослідження інституційних змін економіки у науково-дослідній програмі нового інституціоналізму;

- з'ясування структури інституційних змін економіки як взаємодії формальних та неформальних інституцій;

- висвітлення економічного змісту двох основних механізмів реалізації інституційних змін: еволюційного та революційного;

- розкриття суперечливого характеру інституційних змін у трансформаційній економіці та шляхів їх подолання;

- визначення напрямів оптимізації інституційних змін та підвищення якості інституційного середовища у трансформаційній економіці України.

Об'єктом дослідження є система економічних відносин, що виникають у процесі реалізації інституційних змін.

Предметом дослідження є сутність, механізми реалізації та напрями оптимізації інституційних змін в умовах трансформаційної економіки.

Методологія дослідження. У кваліфікаційній роботі магістра був застосований комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Визначальними для розкриття сутності та структури

інституційних змін в економіці стали інституційний, еволюційний, історико-генетичний, індуктивно-дедуктивний, холістичний, міждисциплінарний методи дослідження. Для визначення концептуально-методологічних засад дослідження інституційних змін економіки у науково-дослідних програмах традиційного та нового інституціоналізму застосовано методи аналізу та синтезу. Також були застосовані порівняльний аналіз для виявлення особливостей та відмінностей різних механізмів інституційних змін; метод узагальнення для встановлення загальних властивостей та ознак інституційних змін; метод синтезу для розкриття структури інституційних змін в економіці; єдність історичного та логічного методів для структурування послідовності виникнення та розвитку інституційних змін; системний метод для виявлення основних напрямів оптимізації інституційних змін у трансформаційній економіці України.

Інформаційну базу дослідження становлять теоретичний доробок представників інституційної економічної теорії, наукові монографії та публікації у фахових періодичних виданнях з інституційної проблематики, підручники та навчальні посібники з інституційної економічної теорії, матеріали науково-практичних конференцій і форумів, статистичні матеріали, рейтинги та статистичні бази даних міжнародних та вітчизняних економічних організацій, інформаційні ресурси мережі Інтернет.

Теоретико-практичне значення одержаних результатів полягає у розкритті сутності та механізмів реалізації інституційних змін економіки та обґрунтуванні напрямів їх оптимізації у трансформаційній економіці України.

Апробація результатів дослідження. Отримані в ході дослідження результати апробовано під час участі у ХІХ Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2021: Економіка На шляху до сталого розвитку» 2021 року, опубліковано тези «Інституційні зміни як важель соціалізації економіки» (Додаток Т).

Структура кваліфікаційної роботи визначена її метою і завданнями та складається із вступу, узагальнюючого змісту та висновків до трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН ЕКОНОМІКИ

Висновки до 1 розділу

1. Формування й розвиток інституційної теорії у світовій економічній науці здійснювалося в якості радикальної теоретико-методологічної альтернативи тогочасному неокласичному мейнстриму та реалізовувалося як «бунт проти ортодоксії». Творцями та очільниками нової інституційної парадигми стала ціла плеяда економістів на чолі з Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, У.К. Мітчеллом, У. Гамільтоном, К. Ейрсом та іншими. Термін «інституційна економіка» («інституціоналізм») був введений в обіг У. Гамільтоном (1919) в його статті «Інституційний підхід до економічної теорії».

Філософським фундаментом традиційного інституціоналізму став прагматизм, а методологічним інструментарієм – інституційний холізм, еволюційний метод (соціал-дарвінізм), історичний та компаративний методи (особливості методології традиційного інституціоналізму наведені у додатках Б; В, рис. В.2). Економіка розглядалась як відкрита і динамічна система, в якій основний акцент робиться не на рівноважних станах, а на процесі розвитку економіки. Теоретична модель економічної людини (*homo economicus*) була заміщена розширеною моделлю соціальної людини (*homo sociologicus*), заснованою на міждисциплінарному антропоцентричному підході на ґрунті соціальної філософії, соціальної психології, соціальної антропології.

2. Саме в межах науково-дослідної програми «старого» або «традиційного» інституціоналізму було вперше зроблено спробу розробити методологію дослідження та пояснення інституційних змін. Праці основоположника традиційного інституціоналізму Т. Веблена та розвиток його ідей послідовниками – У. Гамільтоном, К. Ейрсом, Дж. Фостером –

запровадили ідею про необхідність розглядати розвиток економіки як процес. Його рушійною силою було визначено технологічні зміни, а також підкреслена асинхронність та протистояння між змінами у технологіях та змінами у звичках підприємців. Ці висновки лягли в основу більш пізньої концепції інституційної інертності, яка дозволяє пояснити повільні темпи змін у сучасних трансформаційних економіках. Важливе методологічне значення для традиційних інституціоналістів також мав міждисциплінарний підхід. Так, Т. Веблен досліджував залежність економічних процесів від психології, біології та антропології. У. Мітчелл – від антропології та економіко-статистичних показників коливання ринкової кон'юнктури, а Дж. Коммонс – від психології та права [32]. Перші пояснення інституційних змін як вибору найкращих інституційних альтернатив в результаті колективних дій подано в працях Дж. Коммонса. Проте представники «традиційного» інституціоналізму лише намітили вектор подальших наукових пошуків, проте не розробили чіткий категоріальний апарат та завершену теорію інституційних змін.

3. Центральне місце у традиційному інституціоналізмі посіло поняття «інституція», яка стала основним об'єктом дослідження, вихідною і разом з тим центральною категорією, а також провідним аналітичним інструментом. Як і для більшості економічних категорій наразі немає єдиного однозначного трактування поняття «інституція», тому основні підходи до визначення її категоріального наповнення представниками традиційного та нового інституціоналізму надані у додатку А. В цілому представники традиційного інституціоналізму під поняттям «інституція» розуміли з невеликими розбіжностями звичаї та традиції, притаманні способи мислення та поведінки, сформовані попереднім розвитком, що регулюють відносини людей на звичаєвому та правовому рівнях.

4. Важливе місце для розуміння процесу інституційних змін з боку традиційних інституціоналістів має концепція дихотомії Т. Веблена. В її основі лежить протиставлення поведінки, обумовленої дійсним знанням, поведінці, зумовленій звичками мислення, де перше розглядається як джерело

змін і прогресу, а друге – як фактор, який протидіє йому. Як основні антиподи Т. Веблен розглядає індустрію та бізнес. Основне протиріччя пов'язано з процесами, що виникають в ході соціальних змін між прогресивними технологіями і гальмівним розвитком інституцій паразитично-спекулятивного привласнення. Особливістю дихотомії є асинхронність еволюції механізмів організації, управління виробництвом та інструментів державного регулювання, з одного боку, і правил, інституцій та інституційних угод – з іншого.

Регресивною суспільною силою, за Вебленом, виступають інституції «бізнесу», орієнтованого на паразитичне привласнення й збагачення, а «індустрія», яку рухають вперед інженери відповідно до технічного прогресу та інстинктів майстерності, виступає втіленням суспільного прогресу. У подальшому дана концепція була розвинена у працях У. Гамільтона, К. Ейрса, Дж. Фостера та інших представників традиційного інституціоналізму. Зокрема підхід У. Гамільтона щодо двостороннього впливу змін інституцій та зовнішнього середовища один на одного – в подальшому отримає подальший розвиток у теорії інституційних змін Д. Норта.

5. Розробка концептуальних засад теорії інституційних змін у рамках традиційного інституціоналізму також пов'язана з науковим внеском Дж. Коммонса. Він розглядав даний процес як результат у першу чергу колективних дій, які створюють правові обмеження щодо власності та свобод. Це обумовлено суперництвом між економічними суб'єктами з приводу розподілу прав власності, а також з проблемами укладення та виконання контрактів через обмежену раціональність та асиметрію інформації. Зміна інституцій в рамках підходу Дж. Коммонса – це насамперед результат адаптації через вибір найкращих інституційних альтернатив в результаті колективних дій. Принцип цілеспрямованого інституційного вибору підкреслює роль прийняття рішень тими, хто може визначати й встановлювати релевантні правила.

6. Подальший розвиток наукові підходи засновників традиційного інституціоналізму до дослідження сутності інституційного динаміки економіки отримали у працях таких представниками цієї дослідної програми інституціоналізму, як Дж. К. Гелбрейт, Г. Мюрдаль, Р. Хейлбронер, К.-А. Віттфогель, К. Поланьї та інших. У сучасних умовах наукові традиції інституційно-еволюційних досліджень традиційного інституціоналізму продовжуються такими його послідовниками, як Дж. Ходжсон, У. Семюелс, Е. Скрепанті, а також Т. Де Григорі, У. Даггер, Ф. Міровські, Дж. Стенфілд, М. Тул та інших.

7. У межах науково-дослідної програми нового інституціоналізму (додатки Б; В) найбільш плідний внесок у розробку теорії інституційних змін здійснив американський економіст Д. Норт – лауреат Нобелівської премії з економіки 1993 р. разом з Р. Фогелем.

Основний внесок Д. Нортона у розвиток поняття «інституція» полягав у:

- визначенні інституцій як встановлених у суспільстві "правил гри" чи створених людиною обмежувальних рамок, які організують та структурують взаємодію між людьми;
- обґрунтуванні розмежування інституцій (норм і правил гри) та індивідів і організацій (учасників гри), які функціонують у сфері інституційних обмежень;
- уведенні чіткого структурування інституцій на дві основні групи: неформальні (неправові) та формальні (правові) з докладним розкриттям їх змісту, ролі, функцій (додатки А; Г; Ж).

8. Д. Норт також розкрив тісний та сталий взаємозв'язок між інституціями як «правилами гри» та організаціями як «гравцями»: інституції формують обмеження для організацій та створюють систему стимулів для їх розвитку, а організації, у свою чергу, виступають основними агентами інституційних змін (додаток Г). Саме взаємодія між організаціями і інституціями є драйвером інституційних змін. Д. Норт структурував організації на такі основні групи: 1) політичні органи (політичні партії, міську

раду, регулятивні агентства); 2) економічні органи (фірми, профспілки, родинні ферми, кооперативи); 3) суспільні органи (церкви, клуби, спортивні асоціації); 4) освітні органи (школи, університети, центри професійної підготовки). Взаємозв'язок між інституціями та організаціями Д. Норт визначив наступним чином: «Те, як організації виникають і розвиваються, в основному визначається інституційною основою. У свою чергу, вони впливають на її еволюцію» [47].

Згідно з теорією Д. Норта, максимізуюча поведінка економічних організацій визначає інституційну зміну, за допомогою таких трьох важелів:

- появи попиту на інвестиції у знання та навички;
- постійної взаємодії між організованою економічною діяльністю, запасом знань та інституційною системою;
- поступових змін неофіційних обмежень як побічного результату максимізуючої діяльності організацій.

9. За Д. Нортом, інституційні зміни є результатом змін у кількості та якості населення, кількості знань, особливо тих, які стосуються влади над природою, та інституційному каркасі, що задає стимулюючу модель суспільства (додаток Д). Для таких змін учений застосував певні фільтри, що зменшують невизначеність, а саме суміш формальних та неформальних обмежень. Ці обмеження є в мові, переконаннях, матеріальних речах, тощо. Саме структура цих обмежень задає правила гри або інституції. І хоча завдяки цим структурам можна зменшити невизначеність, остаточно вона не зникає. Крім того, ці обмеження іноді мають незрозумілі наслідки, а тому і можуть викликати неадекватні реакції на певні процеси.

10. Д. Норт також надав базовий інституційний аналіз структури економічних змін. Так «реальність» політико-економічної системи недоступна певному індивіду у повному обсязі, тому часто люди виробляють власне бачення відносно природи процесів. У цих випадках переконання є одночасно і позитивною і нормативною моделлю. Також можливі ситуації, коли думки повністю відрізняються, що в свою чергу породжує конфлікти у суспільстві.

Домінуючі переконання, які підтримують політична та підприємницька еліти, згодом стають інституційною структурою, яка задає правила гри для всіх у цих сферах. Через обмеження, які вносить ця «будова», дуже ускладнюється процес модернізації чи повної перебудови інституцій, в наслідок чого виникає ефект «колії», тобто зміни відбуваються поступово, хоча іноді і відбуваються радикальні зрушення. Проте зміни відбуваються увесь час, хоча їхня інтенсивність залежить від рівня конкуренції між організаціями та їхніми керівниками, оскільки лідери постійно шукають шляхи покращення своїх конкурентних позицій. Результатом цієї боротьби є зрушення в інституційній матриці. Центральним чинником цих змін є інтенціональність, тобто властивість свідомості економічних акторів чи «гравців» бути спрямованою на певний об'єкт.

11. Д. Норт виокремив наступні джерела інституційних змін: 1) зміни у відносних цінах; 2) зміни в технологіях; 3) зміни в смаках і уподобаннях людей [47; 48]. Зокрема зміни у відносних цінах приводять до інституційних змін, які сприяють відновленню чи досягненню ефективності в економіці. Зміни рівнів відносних цін (зміни у співвідношенні цін факторів виробництва) змінюють стимули економічних індивідів, які вступають у взаємну співдію. Зміни відносних цін створюють нові можливості отримання доходів, які вимагають інституційних змін. Зміни в технологіях у свою чергу ведуть до зміни відносних цін. Наприклад винайдення електрики у ХІХ ст. дозволило відмовитися від дорогих та небезпечних замінників (гасові лампи), що дозволило в подальшому скоротити витрати населення на освітлення будинків. Нарешті, ще одне джерело інституційних змін – це зміни у смаках та уподобаннях людей. Як приклад можна навести інституційну зміну, яка мала не стільки економічне, скільки ідейне підґрунтя, – це рух за скасування рабства в Сполучених Штатах, у якому основну роль зіграли ідеї, оскільки економічно інституція рабства була досить вигідною.

РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРА ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

Висновки до 2 розділу

1. У визначенні самого поняття «інституція», так і у класифікації «формальних» та «неформальних» інституцій в економічній літературі на даний час не існує єдиної точки зору та однозначного трактування (додаток Ж). На наш погляд, найбільший внесок у теоретичну розробку даної проблематики зробив Д. Норт. Як засновник сучасної теорії інституційних змін, учений розробив методологічно-категоріальний апарат даної течії (додатки Г; Д; Е). Зокрема ним визначено поняття *інституції* як органічної єдності таких аспектів: 1) сукупності норм і правил «гри», які існують окремо від індивідів та організацій як «гравців»; 2) механізму контролю за їх дотриманням; 3) механізму спонукання чи примусу до їх дотримання [47] (додаток Г). Також він увів чітке структурування інституцій як сукупності норм і правил на дві основні групи: неформальні (неправові) та формальні (правові) з докладним розкриттям їх сутності, ролі, функцій (додатки Ж; Л). Інтерпретація Д. Нортом цих понять натеper стала одним із основних трактувань, яке використовується у сучасній інституційній економічній теорії.

За Д. Нортом, *формальними інституціями* слід вважати такі, які закріплені юридично нормами права, а тому є обов'язковими для виконання усіма членами суспільства. Для спонукання до їх дотримання існують механізми контролю, примусу і покарання за порушення діючих формальних норм [47]. На відміну від них *неформальні інституції* – не юридичні та не задокументовані у текстах офіційних документів норми і правила. Деякі інші наявні визначення даних видів інституцій відображено у додатку Ж. Основними критеріями розмежування формальних інституцій від неформальних, з огляду на наведені вище визначення, можна вважати: 1) можливість чіткого визначення і специфікації; 2) закріплення їх у відповідних офіційних документах з належною апробацією державними

органами; 3) наявність механізму контролю за їх виконанням та відповідними санкціями з боку держави (додаток Л).

2. Також Д. Норт визначив чітку ієрархічну структуру формальних інституцій економіки (додаток К). Так на *нижньому рівні* цієї піраміди знаходяться найчисельніші інституції – контракти. Це правила поведінки у конкретних ситуаціях для осіб, їх груп та організацій, які беруть участь у спільній діяльності, причому правила вкрай специфіковані – їх дія обмежена рамками даних відносин. Контракти формуються так, щоб найкращим чином описати конкретні взаємовідношення чи взаємодії економічних суб'єктів, максимально їх структурувати і полегшити. На *середньому рівні* піраміди розташовані економічні правила, тобто економічне законодавство. Ці правила визначають формування правил нижчого рівня – контрактів. Вони описують систему прав власності [47]. Змінити їх складніше, ніж контракти. Зрештою, на *верхньому рівні* піраміди знаходяться політичні правила – конституційні. Вони задають рамки функціонування структур на вищому щаблі політичної влади, норми поведінки осіб, наділених політичною владою, а також визначають, яким чином формуються і змінюються економічні правила. На створення формальних інституцій впливає вартість забезпечення її дотримання. Тобто створення такого правила доцільно тоді, коли граничні вигоди від формального закріплення правила перевищують граничні витрати на моніторинг його виконання та забезпечення примусу до дотримання.

3. Залежно від співвідношення формальних та неформальних інституцій в економіці існують різні форми взаємодії інституцій. Так, можна виділити сім основних комбінацій інституцій [3], які докладніше відображено у додатку М. Головною причиною існування такої значної кількості різних комбінацій є те, що у відповідних ситуаціях фактичний вибір акторами неузгоджених норм однієї з таких комбінацій (як результат, реалізація вибору на користь порушення іншої) обумовлений конкретними співвідношеннями витрат і вигод від реалізації кожної з норм, що зіставляються, а також врахуванням можливих втрат від санкцій.

4. У сучасній інституційній економічній теорії сутнісною конкретизацією формальних та неформальних інституцій є їх поділ на інклюзивні та екстрактивні інституції, теоретична розробка яких була здійснена Д. Аджемоглу та Дж. Робінсоном у праці «Чому нації занепадають» [1]. Згідно з їх концепцією, *інклюзивні економічні інституції* – це такі інституції, які «заохочують великі маси людей до участі в економічній діяльності... Щоб бути інклюзивними, економічні інституції мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має також бути гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар'єрний шлях» [1, с. 68]. Головними складовими інклюзивного середовища є інклюзивні ринки, технології та освіта. На противагу інклюзивним також існують *екстрактивні економічні інституції*, які мають протилежні інклюзивним властивості, тобто спрямовані на те, щоб відчужувати та перерозподіляти ресурси, блага і доходи від однієї соціальної групи людей на користь іншої, панівної. Обидва види економічних інституцій існують поруч з відповідними політичними інституціями.

5. Основні причини соціально-економічного занепаду країн з переважанням екстрактивних інституцій є такими: *по-перше*, екстрактивні інституції не створюють потрібних стимулів для заощаджень, інвестицій, розробки й впровадження інновацій. *По-друге*, екстрактивні політичні інституції підтримують екстрактивні економічні інституції, зміцнюючи владу тих, хто має вигоду від екстракції. *По-третє*, занепад відбувається через неефективність економічної діяльності, оскільки політико-економічні еліти охоче відбирають ресурси або придушують будь-яку діяльність, що є загрозою для правлячих кіл.

6. Проте наявність екстрактивних інституцій не обов'язково обумовлює соціально-економічний занепад. Існує мінімум два шляхи його уникнення: якщо навіть за наявності екстрактивних економічних інституцій правлячі еліти спрямовують свої ресурси до високопродуктивних галузей (Карибські острови

у 16-17 століттях або індустріалізація в СРСР) та коли екстрактивні інституції дають можливість поступово розвиватися інклюзивним інституціям (Південна Корея).

Механізми інституційних змін можуть змінюватися, залежно від того, в рамках якого економічного порядку вони реалізуються. Всі типи інституційних змін прийнято об'єднувати у дві групи, відповідно до класифікації Д. Норта. За його термінологією інституційні зміни поділяються на *інкрементні* та *дискретні*, що фактично є тотожним поділу інституційних змін на *еволюційні* (спонтанні, поступові, генетично-спадкоємні) та *революційні* (скеровані, динамічні, радикальні) [48; 53]. За Д. Нортом, дискретні або революційні інституційні зміни є радикальні зміни формальних інституцій, які відбуваються здебільшого унаслідок завоювань чи революцій. У подальшому дане трактування було дещо розширено, зокрема дослідники виявили, що революційні зміни реалізуються через орієнтацію на вже відомі моделі інституцій, а неформальні правила відходять на задній план.

7. Згідно з інституційно-еволюційною теорією, в цілому з історичним часом неефективні інституції в решті решт витісняються і відмирають, а дієві зберігаються і продукуються, що обумовлює подальший розвиток ефективніших форм політичної, економічної та соціальної організації [47; 48]. Проте цей процес розвитку ускладнюється дією відкритого та дослідженого П. Девідом та Б. Артуром ефектом – *path dependence* або *залежності від попереднього шляху розвитку* [80]. При цьому ефекті можливим є, так званий QWERTY-ефект чи *ефект lock-in* – соціальний відбір та закріплення неефективних інституцій, які не лише сповільнюють розвиток суспільства, але й навіть здатні витіснити більш прогресивні інституції. Логіка виникнення та реалізації даного ефекту є такою: 1) певні випадкові історичні події; 2) зростаюча віддача; 3) ефект lock-in; 4) path dependence.

Чим далі розвивається система, у випадках коли спостерігається феномен «path dependence», тим сильніше минулі акти вибору впливають на сучасність. Як тільки досягається певна межа, процес стає незворотнім, тобто

альтернативні акти відбору стають неможливими (за Б. Артуром, в умовах зростаючої віддачі [80]). У такому випадку настає ефект lock-in чи блокування тобто система замикається на історично визначених альтернативах актів вибору.

8. Науковці виділяють чотири ефекти, які відповідають за стійкість інституції як норми та її блокування: ефект координації, комплементарність, ефект адаптивних очікувань, ефект удосконалення (навчання). *Ефект координації* – чим більш послідовно і часто виконується норма у суспільстві, тим більші збитки отримує кожен конкретний індивід при відхиленні від неї. При цьому виникають підтримуючі екстерналії. В результаті, чим більше людей дотримується норми, тим менш доцільно від неї відхилятися. *Комплементарність* – будь-яка норма пов'язана з сукупністю інших норм в системі [41; 42]. Чим довше норма існує, тим більше зростає і кількість пов'язаних норм. Тому відмова від однієї норми потягне за собою необхідність інших змін, що пов'язано з високими трансакційними витратами. Збільшення трансакційних витрат сприяє закріпленню норми. *Ефект адаптивних очікувань* – пов'язаний з формуванням і розвитком переваг на основі соціального впливу, підвищення привабливості популярного вибору та психологічного небажання агентів змінювати зразки поведінки, що довели свою ефективність у минулому та поширені у суспільстві. *Ефект удосконалення* (навчання) – з часом індивіди навчаються виконувати норму більш ефективно і вдосконалюють технології її реалізації, через що, трансакційні витрати, пов'язані з виконанням норми, зменшуватимуться.

9. *Революційний характер інституційних змін* реалізується шляхом запозичення та подальшої імплементації формальних інституцій. Відомий дослідник В.М. Полтерович [56] називає процес запозичення інституцій, які розвинулися в іншому інституційному середовищі, *трансплантацією* або *«імпортом»*. Основні характеристики імпорту інституцій є такими: траєкторія попереднього розвитку є відмінною; має місце різка, одномоментна

інституційна зміна; є можливість спрямованого впливу на характеристики імпортованих інституцій; наявна соціальна ризикованість імпортування.

Окремо можна виділити декілька типів запозичення інституцій в рамках механізму реалізації революційних інституційних змін (додаток Н). Так, *першим типом* революційних інституційних змін є копіювання і відтворення інституцій з певної теоретичної моделі. Проте дана модель є досить ризикованою, оскільки її переваги здебільшого мають теоретичний зміст, а недоліки переважають всі можливі позитивні ефекти. *Другим типом* революційних інституційних змін є відтворення зразків, що існували в історії даної країни, але у подальшому зникли упродовж історико-економічного еволюційного розвитку суспільства. Цей механізм також є недосконалим, ще й до того ж він зрідка де зустрічається, на відміну від решти типів. *Третім типом*, найбільш результативним, зміни формальних інституцій для країн, які формують нову інституційну систему, є впровадження існуючих та успішно апробованих інституційних зразків розвинених країн.

10. Імпорт інституцій має як *позитивні*, так і *негативні риси* (додаток Н). За умов вдалої інституційної трансплантації за відносно короткий період відбувається позитивна адаптація існуючих неформальних інституцій до нового формального інституційного середовища, яке функціонуватиме в економіці країни-реципієнта так само, як і в економіці-донорі. Оскільки импорт інституцій пов'язаний зі встановленням нових елементів та функціональних зв'язків в інституційній структурі економіки, їхнє формування підпадає під визначення *компліментарності* (взаємного доповнення) та *конгруентності* (взаємного співпадіння) інституцій. Під *комплементарністю інституцій* розуміють ситуацію, коли інституції створюють правила і стимули для поведінки, які не суперечать, а доповнюють одне одного [41; 42].

У теорії інституційних змін існує така класифікація основних типів конвергенції старих неформальних та нових формальних інституцій: позитивна, еволюційна, стабільна, гібридна та негативна.

Позитивна конвергенція полягає у зближенні формальних і неформальних інституцій на основі спільної траєкторії розвитку, яка сприяє досягненню їх оптимального сполучення. *Еволюційна конвергенція* (Й. Шумпетер, Дж. Гелбрейт) полягає у зближенні норм, реалізується як динамічний процес. *Стабільна конвергенція* (Ф. Перу) означає таке співвідношення формальних і неформальних норм, в якому вони доповнюють одна одну. Сутність *гібридної конвергенції* (Я. Тінберген) полягає у реалізації взаємного впливу неформальних та формальних норм, в результаті якого отриманий тренд інституційного розвитку не збігається ні з тенденцією розвитку неформальних інституцій, ні з тенденцією розвитку формальних. *Негативна конвергенція* означає утвердження загального тренду, який веде до неефективної взаємодії формальних і неформальних інституцій [20; 53].

11. Однією з головних небезпек імпорту інституцій є утворення інституційних дисфункцій чи «інституційних пасток». В.М. Полтерович, який увів цю категорію у науковий обіг [56; 57], зазначав, що інституційна пастка – це неефективна, проте стійка економічна норма чи інституція. Вихід з інституційної пастки чи її подолання пов'язані з надзвичайно високими витратами інституційної трансформації, що часто є стримуючим фактором у серйозних інституційних перетвореннях, продовжуючи у такий спосіб тривале існування неефективної норми. Окрім цього результативність подолання інституційних пасток шляхом реформ залежить від двох груп чинників: від початкових умов і політики реформ.

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Висновки до 3 розділу

1. Відповідно до сучасної теорії інституційних змін, диференціація економік за рівнем доходу залежить від ступеня доступу економічних суб'єктів до економічних та політичних інституцій, рівня демократизації суспільства. Сучасна глобальна економіка характеризується високою диференціацією рівня життя та їхнього економічного розвитку. Однак країни зі схожим рівнем розвитку мають чимало спільних рис у траєкторії їхнього розвитку. Помітивши таку закономірність, Д. Норт, Дж. Волліс та Б. Вайнгест у праці «Насилля та соціальні порядки: концептуальні рамки для інтерпретації письмової історії людства» [49] на основі емпіричних досліджень розробили концепцію, яка пояснює зв'язок між рівнем економічного розвитку та рівнем розвитку демократичних інституцій країн.

У рамках даної праці, було доведено, що країни з розвиненими демократичними інституціями показують хоч і повільне, проте стале економічне зростання. Натомість країни зі слабкими демократичними інституціями здатні в певні роки забезпечити дуже стрімке зростання економіки, проте цей ефект є тимчасовим. Окрім цього, вчені показали, що за різного рівня розвитку демократії у країнах встановлюються різні механізми та стимули контролю застосування насильств, функціонують різні форми інституцій та організацій.

2. На основі відмінних інституційних ознак дослідниками було запропоновано класифікацію суспільних чи інституційних порядків, засновану на відмінностях способів доступу до основних політичних та економічних ресурсів [49] (додаток П). *Перший тип* інституційного порядку, «природній стан» або *порядок обмеженого доступу* (limited access order, LAO), характеризується лімітованим доступом до ресурсів, що породжує у суб'єктів

господарювання рентоорієнтовну поведінку. Економічні та політичні еліти шляхом насилля створюють обмежений доступ до привілеїв та прав, якими вони володіють. Разом з тим, вони, як правило, захищені від насилля по відношенню один до одного, оскільки це призводить до зменшення отримуваної ренти. Право на створення і доступ до організацій, що можуть створювати ренту, є обмеженим. Це, у свою чергу, стримує нормальний соціально-економічний розвиток та призводить до низки інституційних дефектів [47; 48; 53].

Другий тип, характеризується *рівноправним та відкритим доступом* до політичних та економічних ресурсів (open access order, ОАО). За такого соціального порядку підтримуються конкурентні відносини. Право на насилля повністю сконцентровано у представників державної влади, яка створює умови для вільного доступу до останньої на засадах конкуренції. У випадках зловживання владою права на насилля «порядок відкритого доступу» передбачає зміну влади [47; 48; 53].

3. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що відповідно до даної класифікації економіку України, як і решти трансформаційних економік, можна віднести до зрілого порядку обмеженого доступу. При порівнянні рівня розвитку демократичних інституцій в Україні з аналогічними показниками в країнах-членах та потенційних членах Європейського Союзу встановлено, що необхідного рівня досягає лише рівень розвитку громадянського суспільства. Основними інституційними орієнтирами, що обрала для себе країна є соціально-орієнтована ринкова економіка, конкурентне підприємництво, політична демократія. Відповідні інституції потребують належної трансплантації до національної економічної системи і найкращим варіантом для цього є їх впровадження за існуючими та успішно апробованими зразками розвинених країн. Проте під час їхньої імплементації в інституційну систему України виникає ряд протиріч, пов'язаних з елементами вже існуючого інституційного середовища, збереженням рудиментарних інституцій минулого. Зокрема можна виділити наступні типові проблеми: суперечність

існуючих неформальних норм та імпортованих інституцій, що створило передумови для їх непродуктивної конвергенції чи дивергенції; повільне законодавче оформлення нових інституційних рамок; неспроможність чи неготовність суб'єктів економічної діяльності до формування нових моделей економічної поведінки у нових умовах інституційних змін тощо.

4. Трансформація економіки України на шляху інституційних змін до сучасної ринкової економічної системи передбачала зміну попередньої траєкторії розвитку шляхом імпорту інституцій. При чому «залежність від попереднього шляху», яка виявилася в таких рисах радянської соціокультурної спадщини як патерналізм, пасивність, маніпулятивність, подвійність стандартів, негативно вплинула на процеси інституційної трансплантації 1990-х років. За таких умов зміна формальних інституційних обмежень зумовила те, що інституційна економічна структура трансформаційної економіки набувала ознак «квазіринкової» економіки, для якої характерні висока ступінь монополізації, утворення панівних владних угруповань та груп спеціальних інтересів, тіньове зрощення влади з бізнесом, орієнтація основних економічних гравців на рентопошукацьку поведінку всупереч продуктивній підприємницькій, фаворитизм та «кумівство» тощо.

5. Проведення аналізу конкурентних позицій економіки України у світових рейтингах засвідчив її відносно низьку інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність, пов'язану з деформаціями інституційної структури національної економіки. Ці тенденції ще більш загострились в умовах світової кризи, пов'язаної з Covid-19. Так, величина індексу інвестиційної привабливості в інтегральному вигляді у другій половині 2021 року знизилася з 2,84 балів до 2,73 балів при 5-ти можливих [94]. Трійка ключових інституційних бар'єрів, які сповільнюють розвиток бізнес-клімату, лишається незмінною: неефективна судова система, високий рівень корупції, а також тіньова економіка. Вперше до даного переліку негативних чинників було також додано низькі темп та рівень вакцинації населення.

Також у 2021 році у Світовому рейтингу конкурентоспроможності (World Competitiveness Rankings) Україна посіла 54-те місце [94]. Стосовно цього періоду аналітиками зазначалось, що серед викликів, які на той час стояли перед нашою країною, – це приборкання епідемії коронавірусу, заморожений збройний конфлікт на сході України, налагодження форм приватно-державного партнерства (зокрема у реалізації інфраструктурних проектів), завершення формування повномасштабних ринків землі та енергетики, а також поживлення в економіці країни фондового ринку та накопичувальної пенсійної системи. Проте зараз становище країни багатократно ускладнилось в умовах переростання замороженого збройного конфлікту на сході України у гарячу фазу відкритої збройної агресії з боку РФ та втрати значної частини економічного потенціалу країни. Також однією з найбільших проблем на шляху ефективного впровадження нових інституцій в Україні тривалий період був високий рівень тіньової економіки. Так, за різними даними у тіні перебуває майже 50% економіки, проте за офіційними даними, наданими Мінекономрозвитку [66], у 2021 році розмір тіньового сектору перебував на рівні 31% від офіційного ВВП (інтегральний метод) (додаток Р, рис. Р. 3).

6. До найважливіших умов виходу України на шлях стабільного економічного зростання слід віднести надходження іноземних інвестицій. Проте, аналіз статистичних даних засвідчує, що обсяги надходження прямих іноземних інвестицій у національну економіку досі не досягли рівня 2008 року – історичного максимуму за всі роки незалежності. Крім того вищезгаданий тіньовий сектор має безпосередній вплив на даний показник, оскільки більшість з цих інвестицій надходять з найбільш популярних офшорних зон та є реінвестиціями вітчизняних підприємців, зокрема Кіпр (8 879, 5 млн. дол.), Нідерланди (7060, 9 млн. дол.) та Велика Британія (1955,9 млн. дол.), Німеччина (1668,2 млн. дол.), Швейцарія (1540,7 млн. дол.) та Віргінські острови (1311,4 млн. дол.) (додаток Р, рис. Р.1).

7. Найсуттєвішою «інституційною пасткою», яка наявні в економіці України, є встановлення негативного зрощення влади-власності в інтересах

вузьких груп спеціальних інтересів (додаток С), які суперечать загальнонаціональним [22; 45; 56]. Негативні наслідки зрощення влади-власності виникають в умовах, коли відбувається монополізація посадових функцій у суспільному поділі праці, коли влада і панування ґрунтуються на високому становищі в державній ієрархії і статусності суб'єкта господарювання. Останнє є прикладом того, як невідале інституційне реформування лише спричиняє глибший ефект блокування на неефективній інституційній нормі, яка визначила появу інституційної дефектності, гальм та суперечностей в економіці України. До останніх можна віднести такі характерні риси української економіки, як політичне та економічне домінування потужних владних бізнес-угруповань, що діють як групи тиску з особливими політико-економічними інтересами, поширення рентоорієнтованої економічної поведінки у підприємстві (прагнення гарантованого привласнення доходу, замість реалізації інноваційної сутності підприємницької діяльності), «приватизація» ланок державного апарату, змагання урядовців за статусну ренту тощо.

8. На основі аналізу показників та чинників глобальної конкурентоспроможності України, факторів легкості ведення бізнесу (додаток Р), а також вивчення і узагальнення досвіду зарубіжних країн по залученню та стимулюванню іноземних інвестицій, на наш погляд, можна зробити висновок про доцільність проведення у трансформаційній економіці України системних інституційних перетворень за наступними основними напрямками:

- Зменшення податкового навантаження на бізнес. Наразі податок на прибуток в Україні за загальною системою оподаткування становить 18%. Крім того, підприємці сплачують Єдиний соціальний внесок, який становить 22%.
- Чітке визначення галузевих та регіональних пріоритетів розвитку вітчизняної економіки.
- Створення прозорих та рівних умов оподаткування як для резидентів, так і для нерезидентів.

- Гармонізація вітчизняного законодавства у сфері регулювання інвестиційної діяльності зі стандартами Європейського Союзу з метою зменшення невизначеності для інвесторів.
- Проведення комплексної реформи судової системи задля забезпечення виконання норм права, кращої специфікації та захисту прав власності, захисту інвесторів та дотримання виконання контрактів.
- Стабілізація політичного середовища, нівелювання впливу політико-економічних груп тиску та спеціальних інтересів на політичні рішення, подолання тіньового зрощення великого бізнесу з владою.
- Проведення прозорості приватизації штучно створених державних монополій.
- Забезпечення ефективного корпоративного управління державних підприємств та банків, орієнтованого на загальнонаціональні результати та відсторонене від тіньового політичного впливу.
- Проведення реформи державної служби, забезпечення конкурентного рівня заробітної плати держслужбовців за рахунок скорочення штучно «роздутого» державного апарату задля зменшення ризику рентоорієнтовної поведінки.
- Важливим напрямом оптимізації інституційних змін є також активний вплив на удосконалення та гармонізацію неформальних інституцій у напрямі консенсусного легалізму та формування нульової толерантності до корупції, правового нігілізму. Досягнення цього можливе шляхом безпосереднього впливу – через виховання, освітні та інформаційні програми, навчання, розбудову структур громадянського суспільства та опосередкованого – через удосконалення формальних інституцій. Набуття законодавчою системою стабільності, прозорості, загальної обов'язковості у поєднанні з жорстким механізмом контролю і примусу до його дотримання сприятиме відповідній позитивній конвергентності неформальних інституцій, що позначиться на зростанні якості ринкового інституційного середовища.

ВИСНОВКИ

На основі дослідження методологічних засад та фундаментальних концептуальних положень інституційної економічної теорії у складі науково-дослідних програм традиційного та нового інституціоналізму, застосування аналітичного інструментарію теорії інституційних змін для розкриття системи економічних відносин, що виникають у процесі їх реалізації, сутності, механізмів реалізації та суперечностей, та напрямів оптимізації інституційних змін в умовах трансформаційної економіки України у роботі зроблено наступні висновки:

1. В сучасних умовах перед Україною стоять надзвичайно складні та амбітні завдання забезпечення економічного зростання та сталого економічного розвитку, підвищення конкурентоспроможності економіки країни на міжнародній арені. Обраний Україною стратегічний вектор розвитку у напрямі євроінтеграції обумовлює необхідність проведення та поглиблення системних комплексних реформ, зокрема в економічній сфері. Це безпосередньо обумовлює актуалізацію дослідження механізмів реалізації інституційних змін та їх особливостей у країнах з трансформаційною економікою. Ефективне функціонування економіки залежить від якості її інституційної структури та ступеня узгодженості складових елементів цієї структури.

Пояснити характер та причини конфлікту інституцій, який виникає у процесі реформування та трансформації національних економік в рамках інтеграційних процесів, та віднайти шляхи вирішення останнього покликана сучасна економічна теорія інституційних змін. Дослідно-аналітичний потенціал інституційного напрямку, завдяки розширенню кола застосовуваних методів дослідження і включення, окрім економічних, соціологічних, правових, політологічних методів, дає змогу повного та всебічного аналізу проблем інституційних перетворень. Розширення об'єкта інституційного аналізу дозволяє пояснити поточні зміни в країнах з трансформаційною економікою, а також розробити комплекс заходів, спрямованих на прискорення ринкових перетворень.

2. Теоретико-методологічне підґрунтя інституційно-еволюційної економічної теорії було закладено засновниками *науково-дослідної програми традиційного інституціоналізму* Т. Вебленом, Дж. Коммонсом, У.К. Мітчеллом, У. Гамільтоном, а також надалі розвинуто такими представниками цієї дослідної програми інституціоналізму, як Дж. К. Гелбрейт, Г. Мюрдаль, Р. Хейлбронер, К.-А. Вітфогель, К. Поланьї та інших. Ці науково-дослідні традиції отримали подальше спадкоємне продовження у працях таких сучасних представників традиційного інституціоналізму, як Дж. Ходжсон, У. Семюелс, Е. Скрепанті, Дж. Стенфілд, Т. Де Григорі, Ф. Міровські, М. Тул, У. Даггер та інших. На відміну від неокласичного аналізу, інституційний підхід, врахував тісний взаємозв'язок економічних, політичних, правових, соціальних та інших складових елементів системних перетворень, їх вплив на суспільну та індивідуальну свідомість, етику та мораль, без чого не можливо досягти збалансованості та ефективності економічного розвитку.

Праці основоположника традиційного інституціоналізму Т. Веблена та розвиток його ідей послідовниками – У. Гамільтоном, К. Ейрсом, Дж. Фостером та іншими – запровадили ідею про необхідність розглядати розвиток економіки як процес. Його рушійною силою було визначено технологічні зміни, а також підкреслена асинхронність та протистояння між змінами у технологіях та змінами у звичках підприємців. Ці висновки лягли в основу більш пізньої концепції інституційної інертності, яка дозволяє пояснити повільні темпи змін у сучасних трансформаційних економіках. Перші пояснення інституційних змін як вибору найкращих інституційних альтернатив в результаті колективних дій подано в працях Дж. Коммонса. Разом з тим, представники «традиційного» інституціоналізму лише намітили вектор подальших наукових пошуків, проте не розробили чіткий категоріальний апарат та завершену теорію інституційних змін.

3. Варто зазначити, що через відсутність чіткого аналітичного апарату та інструментарію досліджень, аморфність теоретичної системи традиційними інституціоналістами було лише окреслено рамки та напрями для подальших

досліджень, проте не було створено цілісної, завершеної теорії інституційних змін та економічного розвитку. Лише у межах *науково-дослідної програми нового інституціоналізму* теорія інституційних змін набула розвитку та завершеності, насамперед завдяки працям Нобелівського лауреата Д. Норта. Розроблена ним у низці праць методологія дослідження інституційних змін становить основу для дослідження, моделювання та прогнозування результатів процесу інституційних перетворень у сучасних трансформаційних економіках.

Методологічна спорідненість традиційного та нового інституціоналізму обумовила зближення на сучасному етапі обох напрямів, зокрема у дослідженні проблематики *інституційних змін*. Результатом стала розробка методологічних засад та розвиток інституційно-еволюційного напрямку досліджень. Яскравим прикладом застосування методологічних доробок еволюційної теорії Т. Веблена до дослідження сучасного економічного розвитку є праці Дж. Ходжсона. Методологічно близьке поєднання також наявне у працях представників однієї з провідних течій нового інституціоналізму – нової економічної історії – Д. Норта, Р. Фогеля, Дж. Волліса та Б. Вайнгеста та інших. *Методологічне наближення традиційного та нового інституціоналізмів* на сучасному етапі, дозволило поєднати еволюційний та інституційний підходи до дослідження факторів, які детермінують інституційну динаміку економіки, та розширити інструментарій для більш повного пізнання процесу та розуміння результатів сучасних інституційних перетворень.

4. Об'єктами аналізу інституційно-еволюційної теорії у складі обох дослідних програм традиційного та нового інституціоналізму є система інституцій, поєднання формальних і неформальних інституцій, а також механізми їх зміни. Проте *найбільш цілісна теорія інституційних змін* на сучасному етапі була розроблена в рамках нового інституціоналізму, найбільший внесок в яку здійснив Д. Норт: дав чітке *категоріальне визначення інституцій* як єдність норм і прави, механізму контролю за їх дотриманням та

механізму спонукання чи примусу до їх виконання; а також вперше розмежував інституції та організації, визначивши перші як «правила гри», створені людьми формальні та неформальні обмежувальні рамки, а другі – як «гравці». Д. Норт показав тісний та сталий взаємозв'язок між ними: інституції формують обмеження для організацій та створюють систему стимулів для їх розвитку, а організації, в свою чергу, виступають основними агентами інституційних змін. Саме взаємодія між організаціями і інституціями є драйвером інституційних змін.

5. Фундаментальний науковий внесок Д. Норта полягав у виокремленні *формальних інституцій* як створених свідомо та цілеспрямовано правил, що виступають у якості обмеження набору можливостей дії для індивідів та організацій, зафіксовані у правовій чи юридичній формі і забезпечені державним захистом. Відповідно під *неформальними інституціями* розуміються правила, що структурують та обмежують дії індивідів та організацій, але не зафіксовані в офіційній правовій чи юридичній формі й захищені механізмами, відмінними від державного примусу. Комплекс формальних та неформальних інституцій утворює *інституційну структуру* економіки. Формальні правила можуть штучно створюватися і насаджуватися шляхом насильства та примусу, неформальні інституції обумовлені перебігом соціально-економічних процесів в минулому та формуються як складова частина процесу несвідомої організації соціальної структури. В цьому полягає ключова відмінність формальних і неформальних правил, що стосується специфіки їх змін. Усунення або зміна формальних правил відбувається досить швидко на відміну від неформальних, усунення або зміну яких можливо здійснити лише поступово.

Залежно від співвідношення формальних та неформальних інституцій в економіці існують різні форми взаємодії інституцій у динаміці. Головною причиною існування такої значної кількості різних комбінацій є те, що у відповідних ситуаціях фактичний вибір акторами однієї з неузгоджених норм такої комбінації (як результат, реалізація вибору на користь порушення інших)

обумовлений конкретними співвідношеннями витрат і вигод від реалізації кожної з норм, що зіставляються, а також врахуванням можливих втрат від санкцій.

6. Зміна формальних та неформальних інституцій на практиці здійснюється, як правило, двома шляхами – еволюційним та революційним. Особлива увага в роботах сучасних дослідників приділяється *еволюційним інституційним змінам*. Згідно з цим підходом, розвиток формальних інституцій відображає тенденції попереднього розвитку економіки та закріплює інституції, які вже склалися на рівні неформальних. Поєднання концептуально-методологічних засад дослідження інституційних змін у новому інституціоналізмі з еволюціонізмом присутні у дослідженнях залежності економічних змін від попередньої траєкторії розвитку, так званого *ефекту пройденого шляху (path dependence)*, які беруть витoki з досліджень причин домінування неефективних технологій (QWERTY–ефектів) П. Девіда та Б. Артура. Представники еволюційного та інституційного підходів акцентують увагу на якісних змінах, які детермінують інституційну динаміку економіки, зокрема залежності економічних трансформацій від попередньої траєкторії розвитку.

7. Головним висновком еволюційної інституційної теорії є твердження про те, що неефективні інституції поступово відмирають, залишаючи функціонувати лише ефективні. Однак подальші дослідження в контексті еволюційного напрямку засвідчили наявну залежність від попередньої траєкторії розвитку, можливість відбору неефективної інституції та блокування (*lock-in*) системи на ній. Цей феномен, що отримав назву «*path dependence*», є базовим і вихідним положенням інституційного аналізу в рамках еволюційного напрямку досліджень і дозволяє краще зрозуміти трансформацію перехідних економік та обмеження, що їй супутні. Причинами виникнення *lock-in ефекту* можуть бути наступні: випадковий вибір неефективної інституції в минулому; національна ідентичність та пов'язані з нею жорсткі межі розвитку; розрив між формальними та неформальними

інституціями через дії груп спеціальних інтересів, які обумовлені ефектами координації, взаємодоповнюваності, адаптивних очікувань, навчання та лобювання. Саме ефект залежності від попередньої траєкторії розвитку слугує для пояснення значних розривів у рівні розвитку різних країн. Врахування залежності від попередньої траєкторії розвитку є базовим і вихідним положенням інституційного аналізу в рамках еволюційного напрямку досліджень і дозволяє краще зрозуміти феноменологію трансформаційних економік, обмеження, що виникають при економічних трансформаціях, різницю між темпами та тенденціями економічного зростання національних економік.

8. Альтернативою еволюційному шляху здійснення інституційних змін в економіці є *революційний*. В рамках цього шляху відбувається швидка зміна формальних інституцій. Основним механізмом здійснення таких змін є «імпорт» або запозичення інституцій. Серед можливих варіантів «імпорту» інституцій такі: запозичення інституційних зразків з теоретичних моделей, з власної історії країни, з історії інших країн або за перевіреним, на разі діючим зразком розвинених країн. Кожен тип імпорту має свої переваги та недоліки, при порівнянні яких запозичення апробованого зразка є найбільш ефективним. Проте, цей варіант супроводжується значними витратами та загрозами. У трансформаційних економіках імпорт інституцій як основний механізм інституційних змін є хоча й поширеним, але неоднозначним інструментом. Копіювання інституцій розвинених країн в перехідні економіки може викликати значні суперечності між формальними та неформальними інституціями, оскільки «імпланти» часто не відповідають інституційному базису, закладеному в неформальних інституціях. Зрештою, це породжує невизначеність, збільшує трансакційні витрати та може призвести до деінститутизації окремих сфер суспільного життя та економіки.

9. Запозичення чи імпорт інституцій може викликати *дивергенцію* між імпортованими формальними інституціями та існуючими у суспільстві неформальними інституціями та призвести до виникнення інституційного

вакууму, інституційного конфлікту або потрапляння економіки в інституційну пастку. *Інституційна пастка* – це неефективна стійка норма, яка продовжує функціонувати навіть при поверненні до початкових умов. Вихід з інституційної пастки може бути забезпечений ефективним функціонуванням формальних інституцій, що передбачає дієвий механізм примусу до їх виконання. Інституційний конфлікт має місце, коли базисні норми неформальних інституцій суперечать формальним. Інституційний вакуум виникає за умов появи неякісних чи неефективних нових формальних інституцій із значним запізненням після знищення старих.

10. Теорія інституційних змін надає таку класифікацію основних типів *конвергенції* старих неформальних та нових формальних інституцій: позитивна, еволюційна, стабільна, гібридна та негативна. Однією з головних небезпек при імпорту інституцій є утворення *інституційних пасток* – це неефективних, проте стійких норм економічних взаємовідносин. Вихід з інституційної пастки чи її подолання пов'язані з надзвичайно високими витратами інституційної трансформації, що часто є стримуючим фактором у серйозних інституційних перетвореннях, продовжуючи у такий спосіб тривале існування неефективної норми. Окрім цього, результативність подолання інституційних пасток шляхом реформ залежить від двох груп чинників: від початкових умов і політики реформ.

11. Сучасна інституційно-еволюційна теорія поділяє формальні та неформальні інституції на *інклюзивні та екстрактивні інституції*. Інклюзивні політичні інституції забезпечують більш справедливий розподіл політичної влади у суспільстві та створюють обмеження для її використання проти інтересів суспільства. *Інклюзивні економічні інституції* сприяють соціально-економічному розвитку, заохочують економічну активність, зростання продуктивності виробничої діяльності й суспільного добробуту. За наявності інклюзивних інституцій виникає економічне середовище, яке стимулює розвиток конкуренції, підприємництва, інноваційності. Головними складовими є інклюзивні ринки, технології та освіта. На противагу

інклюзивним екстрактивні політичні інституції дозволяють панівним політичним елітам монополювати політичну владу. *Екстрактивні економічні інституції* функціонально спрямовані на перерозподіл ресурсів та доходів від більшості суспільства з метою їх привласнення і використання на користь домінуючих владних еліт.

12. Основні причини занепаду країн з екстрактивними інституціями:

1) екстрактивні інституції не створюють потрібних стимулів для того, щоб люди заощаджували, інвестували і створювали інновації; 2) екстрактивні політичні інституції підтримують ці економічні інститути, зміцнюючи владу тих, хто має вигоду від екстракції; 3) занепад набуває форми недостатньої економічної діяльності, оскільки політики охоче відбирають ресурси або придушують будь-яку діяльність, що є загрозою для еліт. Проте, не обов'язково при наявності екстрактивних інституцій відбувається занепад. Існує мінімум два шляхи існування таких держав: якщо існують екстрактивні економічні інституції, проте правлячі еліти направляють свої ресурси до високопродуктивних галузей та коли екстрактивні інституції дають неспішно розвиватися інклюзивним.

13. Відповідно до класифікаційного підходу, розробленого Д. Нормом, диференціація сучасних економік за рівнем доходу залежить від *типу домінуючого інституційного порядку*, тобто від ступеня доступу усіх економічних суб'єктів до основних економічних та політичних інституцій, а також рівня демократизації суспільства. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що економіка України належить до *зрілого порядку обмеженого доступу*. При порівнянні рівня розвитку демократичних інституцій в Україні з аналогічними показниками в країнах-членах та потенційних членах Європейського Союзу встановлено, що необхідного рівня досягає лише рівень розвитку громадянського суспільства. Вбачається доцільним застосувати концепцію переходу до порядку відкритого доступу, запропоновану Д. Нормом, розширену на фактор забезпечення безособових та незалежних медіа. Останні дозволять забезпечити підтримку та належну

поінформованість для посилення впливу громадянського суспільства у процесі реалізації інституційних змін.

14. В економіці України, як і в більшості інших пострадянських країн, склались специфічні інституційні умови господарювання – ринкові за своєю формою, але багато в чому деформовані за своїм реальним змістом. Зміна формальних інституційних обмежень за зразками розвинених країн зумовила формування *«квazіринкової» економіки*, для якої характерні висока ступінь монополізації економіки, утворення панівних владних угруповань, зрощення влади з бізнесом та орієнтація основних гравців на рентопошукацьку поведінку, фаворитизм та «кумівство».

15. Аналіз позицій економіки України у світових рейтингах свідчить про її недостатню інвестиційну привабливість та конкурентоспроможність, пов'язану з деформаціями інституційної структури національної економіки, а також з світовою кризою, спричиненою пандемією Covid-19. Так, у другій половині 2021 року величина інтегрального показника індексу інвестиційної привабливості впала з 2,84 балів до 2,73 балів з 5-ти можливих. Основними перепонами, які заважають розвитку бізнес-клімату, виступають тіньова економіка, високий рівень корупції, низький рівень вакцинації працівників та слабка судова система. За показниками Світового рейтингу конкурентоспроможності у 2021 році Україна посіла 54-те місце.

16. Проте тенденція до послаблення конкурентних позицій у подальшому може посилитись, оскільки серед найгостріших викликів, які нині стоять перед нашою країною, – перехід замороженого збройного конфлікту на сході України у триваючу відкриту збройну агресію зі сторони РФ, втрата внаслідок цього значної частини економічного потенціалу країни, кризові економічні наслідки пандемії коронавірусу. Також постає необхідність вирішення таких перспективних завдань, налагодження форм приватно-державного партнерства (зокрема у реалізації інфраструктурних проєктів), завершення формування повномасштабних ринків землі та енергетики, а також пожвавлення в економіці країни фондового ринку та накопичувальної пенсійної системи. Суттєвим бар'єром на шляху ефективного впровадження

нових інституцій в Україні залишається високий рівень тіньової економіки, який лише за офіційними даними сягає 31%.

17. Поряд з цим однією з важливих умов виходу України на шлях економічного зростання є досягнення інвестиційної привабливості економіки, збільшення потоку іноземних інвестицій. Проте, аналіз статистичних даних засвідчує, що обсяги надходження ПІІ в національну економіку досі не відновили рівень 2008 року – історичний максимум за всі роки незалежності. Крім того вищезгаданий тіньовий сектор має прямий вплив на даний показник, оскільки більшість з цих інвестицій надходять з найбільш популярних офшорних зон та є реінвестиціями вітчизняних підприємців.

18. До визначальних напрямів оптимізації інституційної структури економіки та підвищення якості інституційного середовища у трансформаційній економіці України слід також віднести необхідність *посилення та удосконалення ролі держави як головного ініціатора та драйвера інституційних змін*. Для успішності процесу трансформації вагоме значення має реалізація таких *інституційних заходів*, як формування прозорої та ефективної правової системи, яка б гарантувала економічним суб'єктам належний захист прав власності, а також була б конгруентна законодавству Європейського союзу; побудова ефективної та незалежної судової системи; виконання судових рішень на належному рівні; завершення процесів приватизації на засадах ефективності та прозорості; подальша розбудова громадянського суспільства, здатного поставити під контроль з боку суспільства дії чиновництва та політичного класу; належне розмежування усіх гілок влади; де бюрократизація та детінізація економіки; подолання тіньового зрощення політики з економікою, обмеження втручання держави у підприємницьку діяльність; запобігання створенню штучних інституційних обмежень, що зарегульовують господарську діяльність економічних суб'єктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності. 2-ге вид., випр / пер. з англ. К. : Наш формат, 2017. 440 с.
2. Асемоглу Д., Джонсон С., Робинсон Дж. Институты как фундаментальная причина долгосрочного экономического роста. URL: <http://www.research.by/webroot/delivery/files/ecowest/2006n2r01.pdf>
3. Аузан А. Экономика всего. Как институты определяют нашу жизнь . М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 160 с.
4. Базилевич В. Д., Ильин В. В. Экономико-философская мысль современного мира. К. : Знання, 2015. 821 с.
5. Базилевич В. Д., Маслов А. О. Інституціональна економічна теорія: історичний аспект. Інституційна архітектоніка та механізми економічного розвитку. Матеріали наукового симпозиуму. Харків, 2005. С. 32-42.
6. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі. К. : Основи, 2001. 670 с.
7. Веблен Т. Почему экономическая наука не является эволюционной дисциплиной? Истоки : Из опыта изучения экономики как структуры и процесса. М. : ГУ ВШЭ. 2006.
8. Веблен Т. Теория праздного класса / пер. с англ. М. : Прогрес, 1984. 183 с.
9. Вольчик В. Институциональная и эволюционная экономика: учеб. пособие. Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2011. 228 с.
10. Гайдай Т. В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 296 с.
11. Гайдай Т. В. Інституційно-еволюційний підхід у дослідженні інверсійного типу системної трансформації. *Наукові праці Донецького*

національного технічного університету. Серія: Економічна. 2009. Випуск 37-1. 240 с. С. 85-89.

12. Гайдай Т. В. Теорія інституційних змін Д. Норта та проблеми перехідних економік. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Серія: Економічна. 2010. Випуск 38-1. С. 50-55.

13. Гайдай Т. В. Дослідні програми інституційної економічної теорії як об'єкт методологічної рефлексії. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 2 (13). С. 36–40.

14. Гайдай Т. В. Еволюція концептуально-методологічних основ теорії інституційних змін. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія Економіка. 2014. Вип. 164. С. 13-17.

15. Гайдай Т. В. Інституційна та еволюційна економіка: Навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 051 «Економіка», освітніх програм «Економіка та економічна політика», «Економіка та право». К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2017. 44 с.

16. Гайдай Т. В., Нестеренко О. П. Інституційний контекст євроінтеграційної стратегії України. Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя». 2018. 267 с. С. 45-48. URL: http://econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2018/05/ced_conference18_materials.pdf

17. Гайдай Т. В., Балдук А. О. Інституційний вимір євроінтеграційної стратегії України. *Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя* : монографія / за ред. В. Д. Базилевича, В. Л. Осецького. К. : ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2018. 536 с. С. 258-272.

18. Гайдай Т. Детермінованість рівня та динаміки суспільного добробуту домінуючим типом інституційного устрою економіки // *Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління*, матеріали II Міжнародного форуму / за заг. ред. проф. А. І. Ігнатюк. – Міжн. наук.-практ. конференція «Соціально-економічний

добробут населення в умовах макроекономічної нестабільності». Київ, 2021. 187 с. – С. 22-24. URL: https://www.efbm.org/wp-content/uploads/2021/10/D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8_%D0%95%D0%A22.pdf

19. Геец В. Либерально-демократические основы: курс на модернизацию Украины. *Економіка України*. 2010. № 3. С. 4-20.

20. Гражевська Н. І. Економічні системи епохи глобальних змін: монографія. К. : Знання, 2008. 431 с.

21. Гражевська, Н.І. Еволюція сучасних економічних систем : навч. посібник. 2011. К. : Знання. 286 с.

22. Гражевська Н. І., Заваженко А. О. Інституційні пастки ринкового реформування економіки України. *Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка*. 2019. Вип. 820. С. 3-10.

23. Гражевська Н., Ходжаян А., Заваженко А. Інституційне середовище як детермінанта ефективності промислового розвитку України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка*. 2020. Вип. 210. С. 6-11.

24. Дементьев В. В. Институты, поведение, власть : монография. Донецк : ГВУЗ ДонНТУ, 2012. 309 с.

25. Дементьев В. В. Проблема власти и политическая экономия. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2012. № 2 (13). С.183-189.

26. Дементьев В. В., Вишневский В. П. Почему Украина не инновационная держава: институциональный анализ. *Journal of institutional studies (Журнал институциональных исследований)*. 2010. Том 2. № 2. С. 81-96.

27. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

28. Дубровський В. Побудова відкритого доступу: Вступ. Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. 2012. 14 с. URL: https://case-ukraine.com.ua/content/uploads/2018/10/introduction_2012-02-02.pdf

29. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / пер. с англ. М. : Дело, 2001. 408 с.
30. Звіт Антимонопольного комітету України за 2020 рік. Антимонопольний комітет України. URL: <https://amcu.gov.ua/pro-nas/zvitnist/richni-zviti-pro-nadannya-derzhavnoyi-dopomogi/2020>.
31. Звіт Антимонопольного комітету України за 2021 рік. Антимонопольний комітет України. URL: <https://amcu.gov.ua/gromadskosti/dostup-do-publichnoyi-informaciyi/zviti-pro-robotu-iz-zapitami-pro-dostup-do-publichnoyi-informaciyi/zvit-2021>.
32. Історія економічних учень : підручник: у 2 ч. Ч. 2 / В. Д. Базилевич, П. М. Леоненко, Н. І. Гражевська, Т. В. Гайдай ; за ред. В. Д. Базилевича. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Знання, 2006. 576 с.
33. История экономических учений : учебник: в 2 ч. – Ч. 2 / под ред. В. Д. Базилевича; Киев. нац. ун-т им. Т. Шевченко. К. : Знання, 2015. 560 с.
34. Історія економічних учень : хрестоматія / уклад. В. Д. Базилевич, Н. І. Гражевська, А. О. Маслов [та ін.] ; за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання. 2011. 1198 с.
35. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. Х. : Форт, 2008. 928 с.
36. Інституціональна економіка : навчальний посібник / І. М. Колесніченко, А. В. Литвиненко та ін. ; за заг. ред. І. М. Колесніченко. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. 36 с.
37. Институциональные проблемы эффективного государства / под общей редакцией: Р. М. Нуреев, В. В. Дементьев. Донецк: ГВУЗ ДонНТУ, 2012. 371 с.
38. Катигрובה О. В. Система інституціоналізації інноваційних процесів в умовах ринкової трансформації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2012. №143 С. 34-37.

39. Коммонс Дж. Р. Институциональная экономика / *Terra Economicus*. 2007. Том 5, №4. С. 59-70.
40. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. М. : Дело, 1993. 192 с.
41. Липов В.В. Институційна комплементарність : від моделі ринкової економіки до концепції множинності варіантів капіталізму. *Економічна теорія*. 2010. № 2. С. 47-60.
42. Липов В. В. Чинники гнучкої інтеграції як засобу посилення інституційної комплементарності інтеграційних об'єднань. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2017. № 2. С. 122-141.
43. Липов В. В., Черуха Т. С. Особливості трансформації засад інституціональної комплементарності української системи вищої освіти. *Проблеми економіки та політичної економії*. 2019. № 1(8). С. 168-191.
44. Лупеха В. М. Институційні зміни як важель соціалізації економіки. *Шевченківська весна 2021: Економіка. На шляху до сталого розвитку*. Матеріали ХІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених / За заг. ред. Л. А. Анісімової. К. : Інтерсервіс, 2021. Вип. ХІХ. 334 с. С. 160-161.
45. Маслов А. О. Институційна економічна теорія та проблеми інституційних перетворень при становленні сучасної економічної системи України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Економіка. 2006. Випуск 86 – 87. С. 22-26.
46. Маслов А. О. Институційна структура та її еволюція у творчості Дагласа Норта. *Формування ринкової економіки* : зб. наук. праць. Спец. вип. Проблеми сучасної економіки та інституціональна теорія. К. : КНЕУ, 2010. 532 с. С.80-91.
47. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. К. : Основи, 2000. 198 с.
48. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана. М. : Изд. дом ГУВШЭ, 2010. 256 с.

49. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. К. : «Наш формат», 2018. 352 с.
50. Норт Д. С., Уолліс Дж. Дж., Вебб Ст. Б. і Вейнгаст Б. Р. Система обмеженого доступу в країнах, що розвиваються : новий підхід до проблем розвитку / пер. з англ. К. : CASE, 2012.
51. Нуреев Р. М. Очерки по истории институционализма. Ростов н/Д : Изд-во «Содействие – XXI век» ; Гуманитарные перспективы, 2010. 415 с.
52. Нуреев Р. М. Постсоветский институционализм-2006 : Власть и бизнес : монографія. Ростов-на-Дону : Наука-Пресс, 2006. 512 с.
53. Олейник А.Н. Институциональная экономика: учебное пособие. М. : ИНФРА-М, 2000 416 с.
54. Олсон М. Логіка колективної дії / пер. з англ. С. Слухай. К. : Лібра, 2004. 272 с.
55. Остром Э. Управляя общим. Эволюция институтов коллективной деятельности / Э. Остром; пер. с англ. – М. : Мысль, ИРИСЭН, 2011. – 447 с.
56. Полтерович В. М. Институциональные ловушки и экономические реформы. *Экономика и математические методы*. 1999. Т. 35. Вып. 2. С.1-37.
57. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов. *Экономическая наука*. 2001. № 3. С. 25-52.
58. Природа фірми : Походження, еволюція і розвиток / за ред. О. Е. Вільямсона, С. Дж. Вінтера; пер. з англ. А. В. Куликова; наук. ред. пер. В. П. Кузьменко. К. : А.С.К., 2002. 336 с.
59. Саловський О.Б. Комплексна оцінка розвитку інституцій національної економіки: порівняльний аналіз країн Центральної та Східної Європи. *Evropský časopis ekonomiky a managementu*. 2020 № 6 (5). С. 6-13.
60. Соціально-економічні інституції економічної системи України : монографія / за заг. ред. проф. К. С. Солонінка. Житомир : ЖДТУ, 2011. 232 с.
61. Сото Э. де Иной путь: Экономический ответ терроризму / пер. с англ. Б. Пинскера. Челябинск: Социум, 2008. 408 с.

62. Стрижак О. О. Дихотомія формальних та неформальних інститутів. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 19-25.
63. Тамбовцев В.Л. Институциональный рынок как механизм институциональных изменений. *Постсоветский институционализм* / под ред. Р. М. Нуреева, В. В. Дементьева. Донецк: «Каштан», 2005. 480 с.
64. Тамбовцев В.Л. Теории институциональных изменений : учеб. пособие. М. : ИНФРА–М, 2008. 154 с.
65. Тамбовцев В. Л. Институционализмы в экономической науке : что стоит за их разнообразием? *Journal of Institutional Studies*. 2021. Т. 13. № 1. С. 20–36.
66. Тенденції тіньової економіки 2021 рік. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>
67. Трансформація моделі економіки України. Ідеологія, протиріччя, перспективи / В. М. Геєць [та ін.] ; ред. В. М. Геєць ; НАН України, Інститут економічного прогнозування. К. : Логос, 1999. 497 с.
68. Ущатовський Ю. В. Ідеї інституціоналізму в економічній думці України XIX – початку XX ст. : монографія. Житомир : Житомирська політехніка, 2019. 263 с.
69. Фещенко В. М. Сучасні економічні теорії : навч. посібник. К. : КНЕУ, 2012. 474 с.
70. Фомичев О. Импорт институтов и оценка его эффективности. URL: politprikklad.net.ru/files/Fomichev.doc.
71. Фурботн Э., Рихтер Р. Институты и экономическая теория. Достижения новой институциональной экономики / пер. с англ. под ред. В. Катькало, П. Дроздовой. СПб.: Издат. дом СПб. гос. ун-та, 2005. 702 с.
72. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты : манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. М. Я. Каждана М. : Дело, 2003. 464 с.

73. Чухно А. А., Юхименко П. І., Леоненко П. М. Інституційно-інформаційна економіка : підручник / за ред. А. А. Чухна. К. : Знання, 2008. 700 с.

74. Aksom H., Gaidai T., Zhylynska O. Can institutional theory be refuted, replaced or modified? *International Journal of Organizational Analysis*. 2020. Vol. 28. No. 1. P. 135–159.

75. Blyth M., Hodgson G. M., Lewis O., Steinmo S. Introduction to the Special Issue on the Evolution of Institutions. *Journal of Institutional Economics*. 2011. Vol. 7. Issue 3. P. 299–315.

76. Campbell J.L. Institutional Change and Globalization. Google Books. URL: http://books.google.com.ua/books?id=KX718Sm2nYC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false.

77. Coase R. The New Institutional Economics. *The American Economic Review*. 1988. Vol. 88. № 2. P. 72–74.

78. Commons J. R. Institutional economics its place in political economy. Google Books. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=1wFHlGU70ZAC&pg=PA649&lpg=PA649&dq=Commons+J.+Institutional+economics+its+place+in+political+econom>.

79. Corruption Perceptions Index-2021. Transparency International. URL: <http://cpi.transparency.org/cpi2021/results/>.

80. David P. Clio and the Economics of QWERTY. URL: <http://www.econ.ucsb.edu/~tedb/Courses/Ec100C/DavidQwerty.pdf>.

81. Doing Business-2021. International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank: URL: <http://www.doingbusiness.org/~media/GIAWB/Doing%20Business/Documents/Annual-Reports/English/DB21-Full-Report.pdf>.

82. Grazhevska N., Gaidai T., Mostepaniuk A., Zavazhenko A. Institutional Dysfunctions as a Factor of Convergent-Divergent Institutional Development of Post-Socialist Countries. *ACCESS Journal: Access to Science, Business, Innovation in Digital Economy*. 2021, 2 (3), p. 290-308. URL: <https://journal.access->

bg.org/journalfiles/journal/issue-2-3-2021/institutional_dysfunctions_as_a_factor_of_convergent-divergent_institutional_development_of_post-socialist_countries.pdf.

83. Groemawegen J. Integrating New and Old Institutionalism: Douglass North Building Bridges. *Journal of Economic Issues*. 1995. Vol. XXIX № 2. P. 467–474.

84. Hamilton W. Institution. *Encyclopaedia of the Social Sciences*. New York, 1932. Vol. VIII. Pp. 84–89. URL: <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3045000495.html>.

85. Hodgson G. M. Institutional Economics, the Individual Actor and Institutional Change. The Business School, University of Hertfordshire. 2006. December 5. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.525.4847&rep=rep1&type=pdf>.

86. Hodgson G. M. Toward an Evolutionary and Moral Science: Remarks upon Receipt of the Veblen-Commons Award. *Journal of Economic Issues*. 2012. Vol. XLVI, № 2. P. 265–275.

87. Hodgson G.M. Evolutionary Economics: Its Nature and Future. *Cambridge Elements in Evolutionary Economics*. Ed. by J. Foster and J. Potts Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2019.

88. Kasper W. Institutional economics: social order and public policy . Google Books. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=zmV5guk3y7oC&pg=PA553&lpg=PA553&dq=Kasper+W.+Institutional+economics:+social+order+and+public+policy>.

89. North D. C. The New Institutional Economics and Development. URL: <http://www.econ.iastate.edu/tesfatsi/NewInstE.North.pdf>.

90. Parada J. Original Institutional Economics and New Institutional Economics: Revisiting the Bridges (Or the Divide). *Oeconomicus*. 2002. Vol. VI. P. 43–61.

91. Pejovich S. The Market for Institution versus the Strong Hand of the State: The Case of Eastern Europe. *Economic Institutions, Market and Competition*. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/624-2444-1-PB.pdf>

92. Ronald Coase Institute. URL: http://www.coase.org/niereadinglistno_rthnye2003.htm.

93. Spithoven A. Similarities and Dissimilarities between Original Institutional Economics and New Institutional Economics. *Journal of Economic Issues*. 2019. Vol. 53. Issue 2. P. 440–447.

94. World Competitiveness Ranking 2021. The World Competitiveness Yearbook (WCY) Annual Report and Worldwide Reference Point on the Competitiveness of Countries. URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>.

95. The Worldwide Governance Indicators (WGI). World Bank. URL: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.aspx#reports>.

96. Transition report 2021. The European Bank for Reconstruction and Development. URL: <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr21.pdf>.

97. Transparency International. CPI. Overview. URL: <https://www.transparency.org/research/cpi/overview>

98. What is New Institutional Economics? International Society for New Institutional Economics. URL: <http://www.isnie.org/about.html>.

Додатки

**Підходи до трактування поняття «інституція» представниками
традиційного та нового інституціоналізму**

Автор визначення	Категоріальне наповнення поняття «інституція»
Традиційний інституціоналізм	
Торстейн Веблен	«комплекс звичайних способів мислення щодо відносин між людиною і суспільством, а також загальноприйнята поведінка, які є результатом процесів, що відбувалися в минулому»
Уолтон Гамільтон	«вербальний символ для кращого позначення ряду суспільних звичаїв; переважаючий і стійкий спосіб мислення або дії, що перетворився на звичай»
Уеслі Мітчелл	«панівні і надзвичайно стандартизовані суспільні звички»
Джон Коммонс	«колективна дія з контролю, звільнення і розширення індивідуальної дії»
Еміль Дюркгейм	«будь-який вид думок, дій та почуттів, які обмежують індивідів»
Новий інституціоналізм	
Дуглас Норт	«правила гри», створені людиною обмежувальні рамки, що розглядаються окремо від індивідів і організацій
Еліонор Остром	«набори функціонуючих правил для визначення того, хто має приймати рішення в певних сферах, яких загальних правил та процедур слід дотримуватися, яку інформацію слід або не слід продукувати, які остаточні наслідки матимуть для індивідів ті або інші їх дії»
Ерік Шоттер	«рівновага в стандартній повторюваній координаційній грі; альтернативні норми поведінки, або умовності, які сформувалися навколо певної гри з визначеними правилами»
Ерік Г. Фуруботн, Рудольф Ріхтер	«набір формальних і неформальних правил, а також спонукальних заходів до їх дотримання»

Джерело: складено автором на основі [5; 22; 26; 34; 47; 56; 57]

Додаток Б
Таблиця Б.1

Порівняння методології традиційного та нового інституціоналізму

Традиційний інституціоналізм (початок ХХ ст.: Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл та ін.)	Новий інституціоналізм (кінець ХХ ст.: Р. Коуз, Г. Беккер, Д. Норт та ін.)
Спільне	
Домінування інституційного методу	
Урахування інституційних факторів	
Зважання на роль інституційного та соціального середовища	
Ідея обмеженої раціональності у ринковій поведінці економічних суб'єктів	
Широкий спектр проблематики теоретичного дослідження	
Міждисциплінарний підхід	
Застосування еволюційного підходу при дослідженні економічного розвитку суспільства	
Схожий категоріальний апарат	
Відмінне	
Виникнення в результаті критичного переосмислення ортодоксальних передумов класичного лібералізму	Виникнення як модифікація неокласики зі збереженням її «жорсткого ядра» основних передумов
Біологія (теорія розвитку, еволюційний підхід) як науковий архетип	Фізика (механіка) як науковий архетип
Інституції як елемент аналізу	Атомістичний, абстрактний індивід як елемент аналізу
Від соціології, права, політики тощо до економіки	Від економіки до соціології, права, політики
Методи інших гуманітарних наук; органічний та еволюційний підходи	Економічна неокласична методологія (методи сучасної мікроекономіки, теорія ігор); рівноважний і оптимізаційний підходи
Індуктивний метод	Дедуктивний метод
Колективні дії	Незалежний індивід
Інституційний детермінізм, холізм	Методологічний індивідуалізм
Формують переваги індивідів	Створюють зовнішні обмеження для індивідів (умови вибору, обмеження та інформація)

Джерело: складено автором на основі [10; 13; 32; 51; 53]

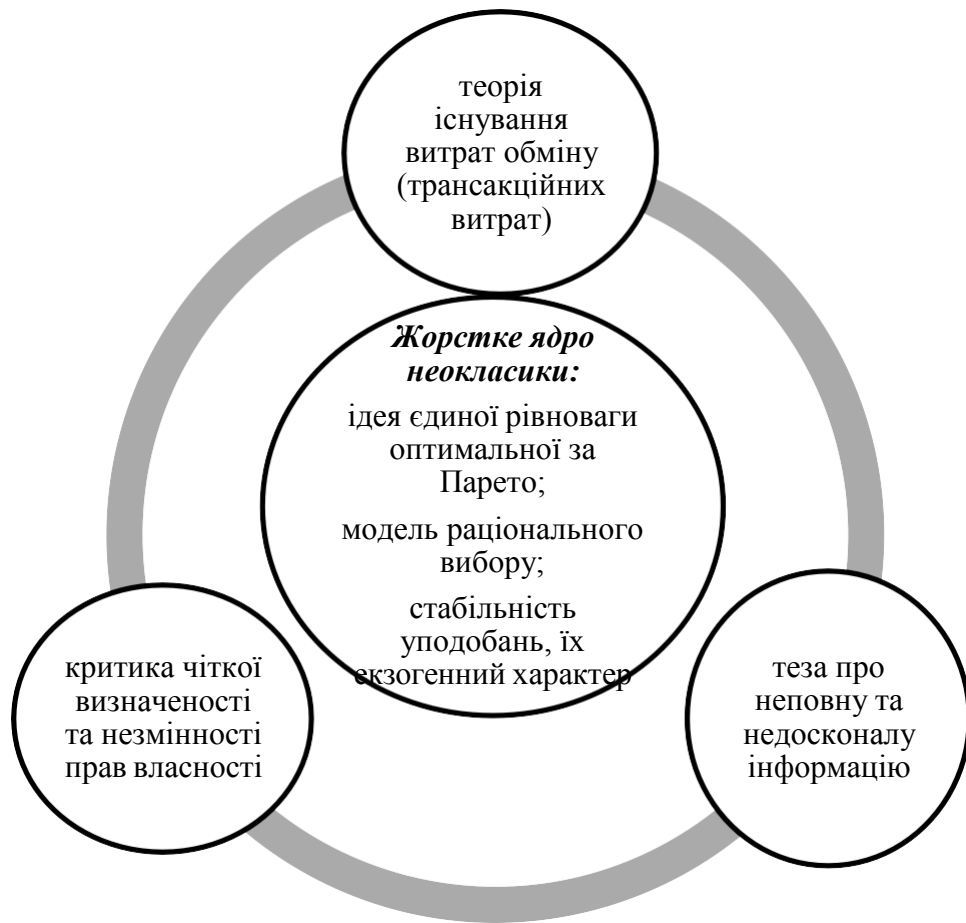

Рис. В.1. Структура дослідної програми нового інституціоналізму

Джерело: складено автором самостійно на основі [10; 13; 32; 53; 71; 73]

Рис. В.2. Спільні та відмінні методологічні риси традиційного та нового інституціоналізму

Джерело: складено автором на основі [7; 8; 9; 10; 13; 32; 53; 71; 73]

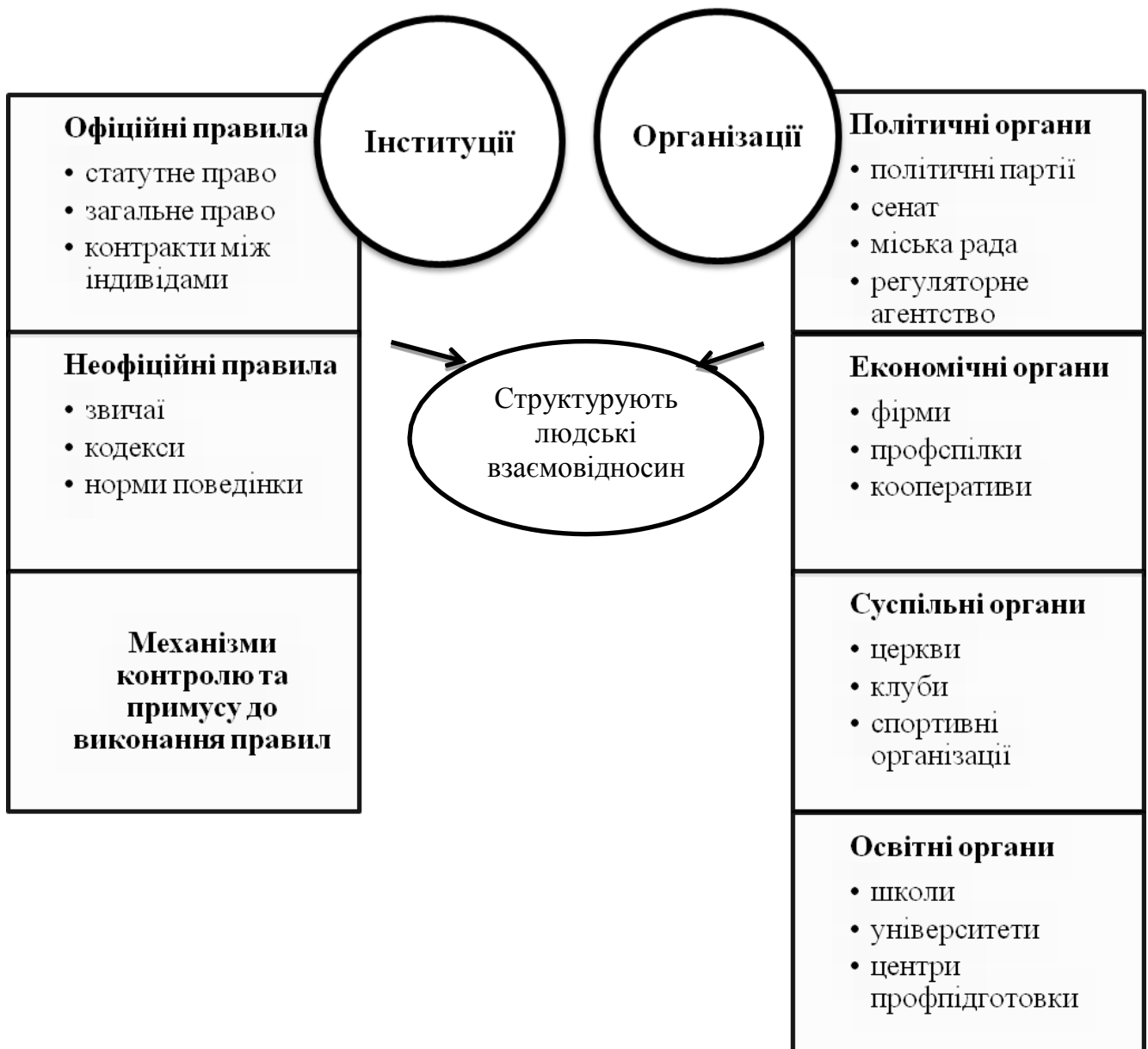

Рис. Г.1. Класифікація інституцій та організацій за Д. Нормом

Джерело: складено автором на основі [47; 48; 49]

Додаток Д

Таблиця Д.1

Підходи до визначення причин інституційних змін

Автор	Формулювання
Т. Веблен	Творча діяльність людини є двигуном соціотехнологічних змін.
Й. Шумпетер	Факторами інституційного розвитку є інноваційна поведінка підприємців і що впливають звідси технологічні зміни.
Ф. фон Хайек	Інституційні зміни здійснюються в процесі соціокультурної еволюції, яка виступає як продовження еволюції біологічної. Ринок інституцій також проводить відбір найефективніших інституцій (загальних правил поведінки). В інституційній конкуренції перемагають ті інституції, які забезпечують більш високий життєвий рівень більшій кількості людей.
Д. Норт	Головні причини інституційних змін: зміни у відносних цінах і зміни в ідеології.
	Революційні зміни стають результатом формування невіршеною ситуації, що виникає внаслідок відсутності опосередкованих інституцій, які могли б дозволити сторонам конфлікту досягти компромісу і отримати якісь вигоди від потенційних обмінів.
А. Алчіан	Еволюційна гіпотеза: конкуренція між інституціями повинна привести до усунення «слабких» інституцій і сприяти виживанню тих, які забезпечують найбільшу ефективність при координації дій економічних суб'єктів. Роль держави в такій ситуації обмежена правовим закріпленням колишніх інституцій, що стихійно виникли або істотно змінилися.
О. Фомичев	Інституційні зміни значною мірою залежать від інституціональної матриці. Найважливіша властивість еволюційних інституційних змін – залежність від попередньої траєкторії розвитку. Еволюція інституцій не в змозі забезпечити радикальну зміну інституцій, що гальмують розвиток суспільства.
Г. Клейнер	Соціально-економічні інституції ... мають життєві цикли з характерними стадіями зародження, розвитку, стагнації, ослаблення і зникнення (ліквідації). Перебіг і зміна стадій цих циклів залежать від різних причин ... факторів генези і розвитку інституцій.

Джерело: складено автором на основі [7; 8; 9; 11; 12; 14; 32; 47; 48; 64]

Рис. Д.1. Елементи зближення досліджень інституційних змін на сучасному етапі розвитку традиційного та нового інституціоналізму

Джерело: складено автором на основі [7; 9; 10; 12; 13; 14; 32; 47; 48]

**Трактування понять інституційна структура,
інституційне середовище та інституційний устрій**

Автор	Трактування
Інституційна структура (<i>institutional structure</i>)	
Д. Норт	Сукупність інституцій, система обмежень, яка визначає витрати здійснення трансакцій та витрати трансформації.
Д. Норт, Д. Девіс	Сукупність основоположних політичних, соціальних і юридичних правил, яка формує базис для виробництва, обміну і розподілу.
В. Вольчик	Переважно формальні інституційні обмеження, що визначають можливі організаційні форми і варіанти економічних взаємодій в тих чи інших конкретних сферах і галузях економіки; визначає конкретні правила та механізми здійснення економічних взаємодій, враховуючи галузеві та інші особливості ведення господарської діяльності.
Інституційне середовище (<i>institutional environment</i>)	
П. Кляйн	Вихідні обмеження, «правила гри», які визначають поведінку індивіда.
Д. Норт, Д. Девіс	Загальні інституційні рамки, які формують обмеження для контрактних угод між індивідами.
О. Вільямсон	Правила гри, що визначають контекст, в якому здійснюється економічна діяльність
В. Вольчик	Формує регулярності, необхідні для господарюючих суб'єктів у сферах виробництва, обміну і споживання; включає переважно неформальні інституції.
Інституційний устрій (<i>institutional arrangements</i>)	
П. Кляйн	Специфічні правила, розроблені контрагентами для полегшення здійснення конкретної транзакції (обміну).
О. Вільямсон	Контрактні відносини або структура управління, яка об'єднує господарські одиниці і визначає спосіб їх кооперації та/або конкуренції.

Джерело: складено автором на основі [9; 32; 46; 47; 52; 53; 71]

Інтерпретування категорій «формальна та неформальна» інституції

Автор	Формальні	Неформальні
Д. Норт	Правила, вигадані людьми, що є продуктом свідомого людського задуму	Суспільні умовності і кодекси поведінки
С. Пейович	Включають у себе конституції, законодавчі акти, норми загального права, а також інші урядові постанови. Урядові органи забезпечують дотримання цих правил за допомогою санкцій, таких як штрафи, тюремне ув'язнення і екзекуція	Включають у себе традиції, звичаї, релігійні вірування, а також усі інші інтерпретації соціального світу, які пройшли випробування часом. Виконання неформальних правил відбувається у повсякденному житті за допомогою санкцій, таких як ostracism з боку друзів і сусідів або втрата репутації
А. Аузан	Правила, що існують у формі офіційних текстів чи уповноважених третьою стороною усних домовленостей, у ролі гарантів яких виступають індивіди, які спеціалізуються на цьому	Правила, що існують у пам'яті учасників різних соціальних груп, у ролі гаранта яких виступає будь-який учасник групи, який побачив їх порушення
Д. Плєтньов	Правила, закладені в основі формальних інститутів, закріплені законодавчими або нормативними актами, обов'язковими до виконання певною групою індивідів	Ґрунтуються на негласних нормах і правилах

Джерело: складено автором самостійно на основі [3; 47; 6; 91]

Рис. К.1. Піраміда формальних правил за Д. Нортом

Джерело: складено автором самостійно на основі [47]

Порівняльна характеристика неформальних та формальних інституцій

Критерій	Неформальні інституції	Формальні інституції
Характер виникнення	Виникають спонтанно	Створюються організовано та сплановано
Форма існування	Можуть не мати письмової, задокументованої форми	Мають бути задокументовані
Джерело виникнення	Розвиваються всередині суспільства, вільно обираються	Нав'язуються ззовні, є результатом політичних/бізнес рішень
Механізми примусу до виконання	Примусом до виконання є самоконтроль або неформальний примус з боку суспільства за межами офіційних санкціонованих каналів	Примус до виконання здійснюється через визнані офіційні канали санкцій
Механізми моніторингу виконання	Захист від порушень та моніторинг за дотриманням має неюридичний характер (знаходиться поза межами юридичної системи)	Захист від порушень та моніторинг за дотриманням має юридичний характер (є частиною юридичної системи)
Темпи зміни	Змінюються повільно	Швидкозмінювані

Джерело: складено автором самостійно на основі [3; 47; 53]

Комбінації формальних та неформальних інституцій

№	Комбінація	Приклад
1	Переведення неформальних інституцій в формальні	Затвердження релігійних норм на рівні держави
2	Неформальні інституції перебувають у тіні	Дотримання звичаїв
3	Пряма конфронтація між інституціями	Протистояння церкви та держави у Середньовіччі
4	Створення нових формальних правил спеціально для протидії наявним неформальним	Заборона дуелей для дворянства
5	Паралельне існування	Розмежування сфер діяльності
6	Неформальні правила витісняють формальні, якщо останні породжують невиправдані витрати у їх суб'єктів, не приносячи відчутних переваг ані державі, ані безпосередньо гарантам цих правил	Недосконале законодавство СРСР 1990-х років, яке не відповідало умовам часу під час переходу від планової економіки до ринкових відносин створили нові неофіційні господарські відносини
7	Неформальні правила, які виникають, сприяють реалізації формальних, доповнюючи та продовжуючи їх	Негласні організаційні правила

Джерело: складено автором самостійно на основі [3; 36; 62]

Додаток Н

Таблиця Н.1

**Типи та характеристика країн з порядками обмеженого
та відкритого доступу**

Тип суспільного порядку (приклад)	Економічні організації (ЕО)	Політичні організації (ПО)	Можливості застосування насильства
1	2	3	4
<p align="center">Порядок відкритого доступу (Західна Європа, США, Канада, Японія)</p>	<p>Більшість приватних підприємств. Діють правила, які не дискримінують громадян у можливості заснувати власну економічну організацію та отримати легальну підтримку держави.</p>	<p>Недискримінуючі правила входу, які дозволяють кожному громадянину заснувати власну політичну організацію або приєднатися до вже існуючих.</p>	<p>Жодна недержавна організація немає можливостей до застосування насильства.</p>
<p>Слабкий (fragile) порядок обмеженого доступу (Афганістан, ДР Конго, Гаїті, Мозамбік у 1980-х роках)</p>	<p>Економічні та політичні організації чітко не розмежовані, виключення становлять лише транснаціональні корпорації (ТНК)</p>		<p>Всі організації мають можливості до застосування насильства.</p>
<p>Базисний (Basic Authoritarian) авторитарний порядок обмеженого доступу (СРСР, Корея, Мексика у 1940-1980-х роках)</p>	<p>Всі економічні організації пов'язані з центральним керівництвом держави. Деякі пов'язані з ТНК.</p>	<p>Всі політичні організації контролюються державною владою шляхом однопартійності або диктаторського режиму. Опозиція знаходиться під переслідуванням.</p>	<p>Більшість організацій, що можуть застосовувати насильство, є частиною держапарату. Вони можуть конкурувати або загрожувати громадянському суспільству.</p>
<p>Базисний конкурентний (Basic Clientelist) порядок обмеженого доступу (Філіпіни, Бангладеш, Замбія з початку 1990-х років)</p>	<p>Існує певна кількість приватних компаній та ТНК. Політичні зв'язки необхідні для успіху бізнесу.</p>	<p>Конкуруючі політичні організації, проте реальна влада належить центральному апарату.</p>	<p>Більшість організацій, що можуть застосовувати насильство, є частиною держапарату. Вони можуть конкурувати або загрожувати громадянському суспільству.</p>

1	2	3	4
<p>Зрілий (Mature) порядок обмеженого доступу (Мексика з 1990-х рр., Чилі з 1990 року, Індія, Китай, Україна)</p>	<p>Багато приватних компаній та ТНК. Політичні зв'язки необхідні для успішного бізнесу через наявність неформальних механізмів обмежень.</p>	<p>Велика кількість політ організацій, проте реальна влада належить центральному апарату. Демократичні процеси, якщо наявні, не можуть подолати домінуючу економічну владу.</p>	<p>Держава контролює майже всі механізми застосування насильства</p>

Джерело: складено автором самостійно на основі [1; 2; 13; 16; 17; 18; 48; 49]

**Порівняльна характеристика типів революційних
інституційних змін**

Тип революційного інституційного перетворення	Переваги	Недоліки
Запозичення інституцій з теоретичних зразків	Можливість створити інституцію, яка буде ефективнішою за всі існуючі і яку не можна отримати в результаті еволюції	неврахування національної специфіки
		відсутність емпіричної перевірки
		відсутність підтримки і консультування
		неузгодженість із зовнішнім середовищем
Запозичення інституцій з історичних зразків країни (частковий випадок – з історії інших країн)	Потенційна відсутність у населення психологічного відторгнення «реанімовано» інституції	неможливість детальної перевірки та аналізу функціонування запозичених інституцій
		складність оцінки ефективності інституцій через високий ступінь залежності від якості історичних досліджень
		відсутність чинників, що знижують економічні витрати запозичення
Запозичення інституцій з розвинених країн	Можливість вибору інституцій для запозичення	Гіпотетична неоптимальність інституції, можлива наявність кращого незапозиченого рішення
	Підтверджена ефективність інституції за рахунок тривалої апробації	Різниця між неформальними інституціями країни-донора та країни-реципієнта, можлива неузгодженість запозичених норм з неформальними інституціями
	Можливості консультування в процесі запровадження інституції	Можливе виникнення економічної та політичної залежності від країни-донора

Джерело: складено автором самостійно на основі [9; 17; 18; 35; 47; 48; 50; 53; 70]

Додаток Р

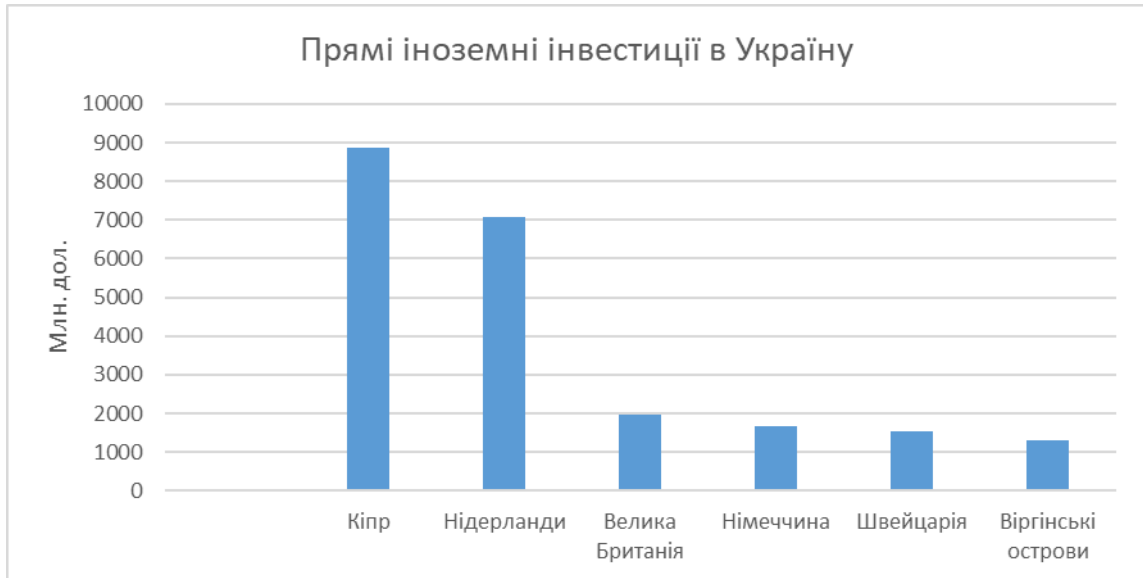

Рис. Р.1. Потік прямих іноземних інвестицій в Україну
Джерело: складено автором на основі [27]

Рис. Р.2. Рівень тіньової економіки в Україні
Джерело: складено автором на основі [66]

Рис. Р.3. Тенденції ефективності уряду в Україні
Джерело: складено автором на основі [94; 95]

Рис. Р.4. Індекс верховенства права в Україні
Джерело: складено автором на основі [94; 95]

Рис. Р.5. Індекс політичної стабільності України
Джерело: складено автором на основі [94; 95]

Рис. Р.6. Індекс економічної свободи України
Джерело: складено автором на основі [94; 95]

Додаток С

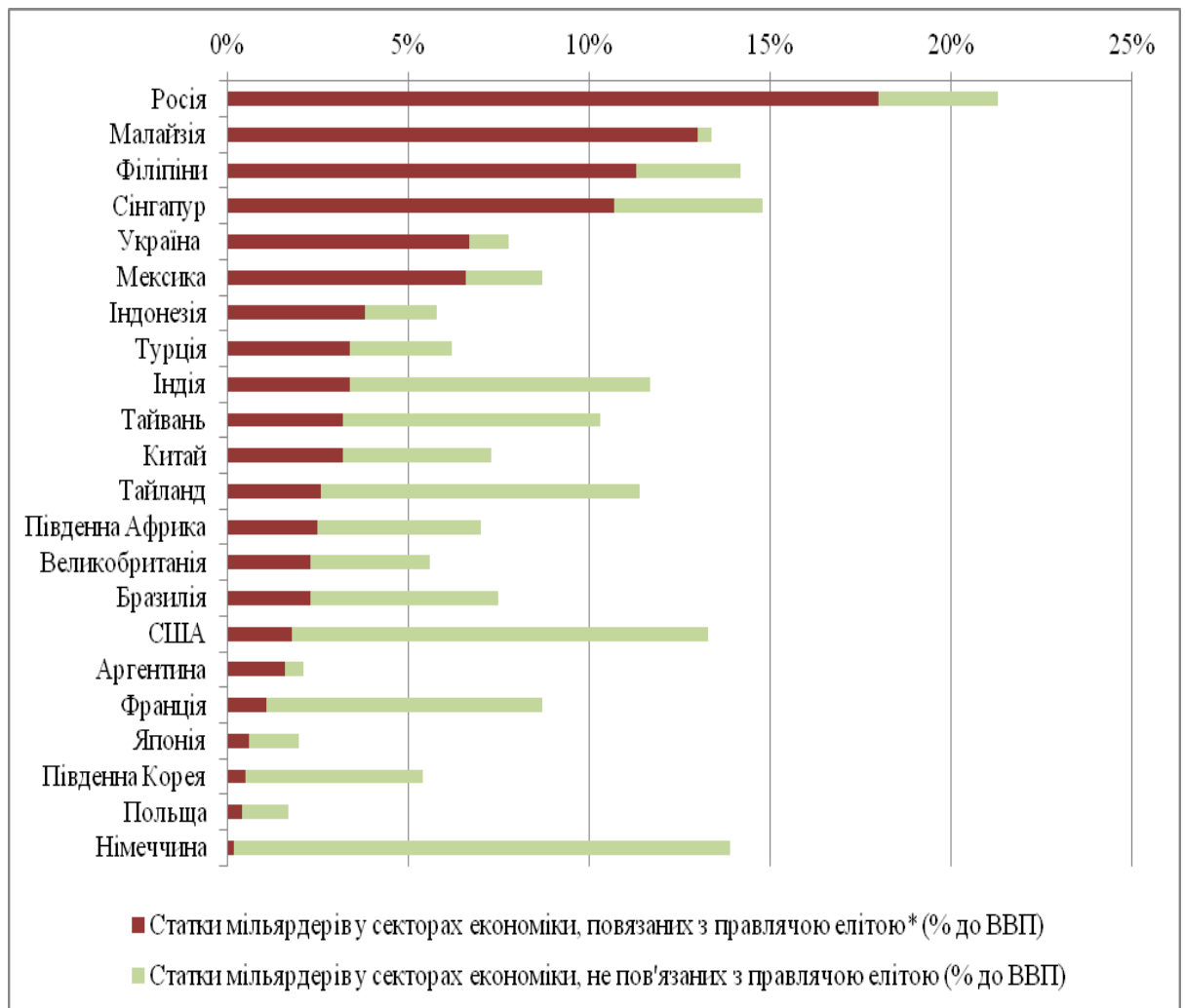

Рис. С.1. Рейтинг вибірки країн за індексом розвитку кланового (кумівського) капіталізму за результатами 2020 р.

Джерело: складено автором на основі [97]

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗМІНИ ЯК ВАЖЕЛЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

Лупеха Владислав Миколайович
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка
 І курс магістратури, спеціальність «Економіка»,
 освітня програма «Економіка та економічна політика»
 Науковий керівник: д.е.н., професор Гайдай Т.В.

У сучасному світі дедалі більше провідних країн провадять політику соціалізації економіки, тобто проникнення в економічні і позаекономічні сфери реалізації відносин, що сприяють поліпшенню добробуту населення як безпосередньо, так і опосередковано, через формування відповідних інституцій. Саме інституції, на нашу думку, є вагомим чинником підвищення ефективності функціонування економічних систем як у світогосподарському вимірі, так і у вимірі національної економіки, України зокрема, оскільки вони також вносять, впорядковують і визначають спектр альтернатив, доступних економічним агентам, сукупність соціально-економічних інституцій – це «м'яка інфраструктура», яка структурує поведінку людей [1].

Дану тезу може яскраво проілюструвати Індекс Соціального Прогресу (SPI), згідно з яким у 2020 році до топ-3 увійшли Норвегія, Данія та Фінляндія, ефективність інституцій яких вже давно підтверджено на світовому рівні. Якщо говорити про Україну, то тут також спостерігається певний прогрес, хоча ми і досі знаходимося на помірному рівні життя. Так у 2020 році Україна опинилася на 63 місці, у 2019 – на 80 місці та на 64 місці у 2018 році. При цьому показники нашої держави (73,38 бала) є більшими за середньосвітові (64,24 бала), що також доводить вірність обраної траєкторії розвитку [3,5].

Рис 1. Складено автором на основі [3; 5]

На жаль, для України інституційні реформи лише набирають силу, оскільки перед національною економікою ще тривала перспектива системних економічних трансформацій, а отже й поява нових та реформування або демонтаж старих інституцій є невідворотними. Додаткових проблем на цьому шляху додають і внутрішні протиріччя всередині політичної влади, оскільки дефектність інституційного середовища сприяла появі груп впливу, що одержали можливості безпосереднього впливу на прийняття державних рішень, розробку нормативних і законодавчих документів у власних інтересах, привласнення державної «статусної» ренти тощо. Тобто сфера створення інституційно-правових норм, законодавчої діяльності опинилась у фокусі гострої політичної, адміністративної та економічної боротьби, результатом якої стає конкурентна боротьба за ухвалення потрібного тому чи тому владному угрупованню політико-економічного рішення [4]. Тому суспільству необхідні такі інституційні зміни, які б створювали умови для незалежного та ефективного функціонування органів управління, здатних відстоювати не «спеціальні» інтереси вузьких владних угруповань, а усього соціуму нашої країни.

Отже, у сучасному світі дедалі посилюються процеси соціалізації економіки. Україна також не стоїть осторонь від цього, про що свідчить зростання SPI. Проте, як доводить інституційний аналіз, на заваді цьому стають старі неефективні інститути, як формальні (неякісне законодавство, неефективні правові норми), так і неформальні (тінізація економіки, корупція, nepotizm, переважання ренти орієнтованої поведінки над підприємницькою, «приватизація» держави тощо, що дали змогу невеликому колу осіб провадити свою політику, а отже і збільшувати прояви макроекономічної нестабільності. Тому стратегією перспективних інституційних змін має стати створення нових загальнонаціональних правил гри, що забезпечуватимуть підпорядкованість економічного розвитку підвищенню суспільного добробуту та соціально-справедливому розподілу національного багатства в інтересах суспільного блага.

Список використаної літератури:

1. Гайдай Т. В. Балдук А. О. Інституційний вимір євроінтеграційної стратегії України // Економічна стратегія та політика реалізації європейського вектору розвитку України: концептуальні засади, виклики та протиріччя: монографія / за ред. В.Д. Базилевича, В.Л. Осецького – К.: ТОВ «СІК ГРУП Україна», 2018. – С. 258-272.
2. Гришкін В. О. Науково-методологічні основи соціалізації економіки і забезпечення соціальної динаміки суспільства : Дис... д-ра екон. наук: 08.02.03 / Дніпропетровський національний ун-т., 2005. 471 арк.
3. Індекс соціального розвитку 2016-2020. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index- html>
4. Соціальна економіка: навч. посібник / Кол. авт. О. О. Беляєв, М. І. Діба, В. І. Кириленко та ін. – К.: КНЕУ, 2005. –196 с.
5. Україна у 2020 р. піднялася на 17 позицій у рейтингу соціального прогресу до 63 -го місця Електронний ресурс. URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/general/728532.html>